

קונטרס ברורים נוספים בגדרי מצוות התשובה, הוידוי ותקיעת השופר

א

שיטת הרמב"ם בהלכות תשובה

כתב הרמב"ם בפ"א מה' תשובה ה"א: "כל מצוות שבתורה בין עשה בין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה, כשיעשה תשובה וישוב מחטאו, חייב להתוודות לפני האל ברוך הוא, שנאמר איש או אשה כי יעשו וגו' והתודו את חטאתם אשר עשו, זה וידוי דברים וידוי זה מצות עשה". ע"כ.

לשון ספר החינוך מצוה שס"ד: "שנצטוו להתוודות לפני השי"ת על כל החטאים שחטאנו, בעת שנתנחם עליהם וזהו ענין הוידוי וכו'". ע"כ.

המנח"ח שם ציין לדברי הרמב"ם, וכתב: שמלשון החינוך יש ללמוד, שהמצות עשה אינה התשובה, אלא הוידוי, ומצוות התורה היא שכאשר אדם מתחרט על מעשיו הרעים, יש עליו מצות עשה להתוודות ולעולם עצם התשובה אינה מצות עשה. והוסיף עוד: שאע"פ שהוידוי מצות עשה, מ"מ אינו לעיכובא לכפר על החטא. והעיקר תלוי בתשובה שבלב, וכל שהרהר תשובה בלבו ה"ז צדיק גמור, אלא שחסרה לו מצות וידוי. יעו"ש ועוד יבואר להלן בס"ד. אכן מה שלמד המנח"ח מלשון החינוך, הרי כן היא משמעות לשונו של הרמב"ם בהלכות תשובה, שהרי לא כתב שמצות עשה לשוב בתשובה, אלא כתב שכאשר יעשה תשובה, מצות עשה להתוודות, ולהלן נברר.

בספר המצוות עשה ע"ג כתב הרמב"ם: "היא שצונו להתוודות על העונות והחטאים שחטאנו לפני האל ולאמר אותם עם התשובה וזהו הוידוי וכו'". ע"כ. לכאורה מכוונים הדברים להבנת המנח"ח, שהמצוה היא הוידוי ולא התשובה. אמנם במנין המצוות של הרמב"ם, בפתיחת הלכות תשובה נאמר: "מצות עשה אחת והוא שישוב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה". לשון זה מורה שמצוות התשובה והוידוי, היא בבחינת שתיים שהן אחת: המצוה היא לשוב בתשובה ולהתודות.

קונטרס ברורים נוספים בגדרי מצוות התשובה, הוידוי קמה

המב"ט בקרית ספר שם כותב וז"ל: "התשובה והוידוי מצוה אחת היא, שאין וידוי בלי תשובה, כי מי שמתודה ואינו גומר בלבו לשוב מחטאתו, הוא כטובל ושרץ בידו, והוידוי הוא גמר התשובה, אע"ג דמשהרהר תשובה בלבו נקרא צדיק גמור, אפילו הכי לא הוי תשובה "מצוה בפני עצמה" אלא עם הוידוי, שהוא גמר התשובה", ע"כ לשונו. שטתו היא איפה, שאף התשובה עצמה היא מצוה, אלא שאינה מצוה בפני עצמה, אלא עם הוידוי שהוא גמר התשובה וכן מתבאר מדבריו שהתשובה בעצמה גם בלי וידוי, אקרי מקצת מצוה והוידוי הוא גמר המצוה, אבל וידוי בלי תשובה אינו כלום, וה"ז כטובל ושרץ בידו, שאין כל תועלת בטבילה, והוידוי נמשל לטבילה והחטא הוא המטמא את האדם, ועל כן עשיית התשובה היא עזיבת החטא, שאינו ממשיך לטמאותו בהוה, ולכן אפשר עתה לטבול, והטבילה היא על מה שנטמא קודם לכן, על פי זה אמירת הוידוי היא בבחינת טבילה על החטא שטמא את הנפש זה מכבר.

לכאורה כך הבין המב"ט את מצוות הרמב"ם. זאת ועוד: לא רק שס"ל להמב"ט שתשובה בלי וידוי אקרי מקצת מצוה, אלא אפילו בתשובה עצמה המורכבת בין היתר: מחרטה, עזיבת החטא, וקבלה להבא, שהיא השלב הראשון של התשובה, המורכבת כידוע נוסף על כך מוידוי ואח"כ באה הכפרה, כמבואר ברמב"ם פ"ב מה' תשובה ה"ב: "ומה היא התשובה הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו וכו' וכן יתנחם על שעבר וכו'", כותב המב"ט בספרו בית אלוקים, שער התשובה, פרק שנים עשר וז"ל: "ואחר שנתבאר ענין התשובה כי היא החרטה ועזיבת החטא, נאמר כי אינם כשאר המצוות, שהעושה חלק המצוה אין לו חלק שכר המצוה, כמו שנאמר מצות ציצית היא בדי' הכנפות והעושה ציצית בגי' כנפות לבד, אינו מקיים גי' חלקי מצוה, שהרי די' ציציות מעכבין זה את זה, והרי הוא כאילו לא עשה שום דבר ואולם להתשובה גם כי אינה שלימה, עד שתהיה בחרטה לשעבר ועזיבת החטא לעתיד, עם כל זה החרטה לבד בלי עזיבת החטא מועיל קצת וכן עזיבת החטא בלי חרטה וכו'". ועוד הוסיף יותר שם המב"ט וכתב: "ואפילו בהשבתו אל לבו לשוב, בלי קיום שום חלק משני חלקי התשובה ההכרחיים, מיקל האדם מעונש וכו'". והביא שם המקור לדבריו אלו מדרשות הר"ן, ע"ש.

מפורשים הדברים יותר בספר עבודת המלך על הרמב"ם ריש ה' תשובה, שביאר על פי דברי המנח"ח שכתב: שאע"פ שהיה לנו לומר שיש שתי מצוות עשה במנין המצוות, יש מצות תשובה ויש מצות וידוי, שהרי יש שני פסוקים, יש פסוק: "ושבת עד ה' אלוקיך" למצות תשובה, ויש פסוק: "והתודו את חטאתם" למצות וידוי, מ"מ מלשון הרמב"ם יש ללמוד שיש רק מצוה אחת, והיא כוללת רק את הוידוי, באופן שתשובה עצמה לא איקרי מצוה. על זה כותב בס' עבודת המלך: דהנה אנו רואים שהתורה חידשה דין תשובה, ואלמלא כתבה התורה דין תשובה, הרי הייתי לכאורה אומר שאין צריכים לעזוב החטא ולהתחרט עליו, ועל כך מתמיה בעל עבוה"מ בזה"ל: "וכי אפשר לומר כן, שהאיש העובר על איסורים שבתורה לא יעזוב חטאו, כי אם יעבור עוד על האיסורים, וכן החרטה שהיא ג"כ מיסודי התשובה וכו'. הרי אין זה דין, שהלא כמובן אם אדם עובר על איסורין ומכיר חטאו, ואינו כופר חלילה בהש"ית, בודאי יתחרט על אשר עשה, כי השחית את נפשו וענש יענש, אולם עיקר דין חידוש מצות עשה של תשובה, הוא החיוב להתוודות והקבלה על להבא, שזה אינו נכנס

בגדר הממילא, שהרי שפיר יכול לעזוב חטאיו ולהתנחם עליהם, ומ"מ לא יאמר דברים אלו בפיו וכו". עכ"ל.

ביאור דבריו: עיקר התשובה אין צורך שהתורה תצוה עליה, שהוא דבר המובן מאליו, שחובתו של כל איש מישראל לעזוב את החטא ולהתחרט על מעשיו. המצוה היא הוידוי בפיו. אומנם לכאורה דבריו צריכים תלמוד, שהרי עזיבת החטא שאנו דנים בה, אינה רק ההפסקה של מניעת החטא בפועל ממש, אלא בעיקר ההסרה של החטא מן המעשה והלב, שהרי כך היא לשון הרמב"ם בפ"ב מה' תשובה ה"ב: "ומה היא התשובה הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו", הרי שעזיבת החטא, אין הכוונה בה שלא ימשיך לחטוא בפועל, אלא שיעזוב את החטא דהיינו: ששוב לא תהיה לו נכונות לעשות את החטא, וזה הוא פרוש לשונו של הרמב"ם: "ויסירו ממחשבתו", לפרש לנו שאין הנידון כפשוטו, שלא יעשה חטאים בפועל, אלא צריך להסיר ממחשבתו לגמרי את ענין החטא ושיהיה מוסכם אצלו ומובן מאליו שהוא דבר שאין לעשותו, ודו"ק.

הפרידה מן החטא היא עוד למעלה מזה: שיסירהו מלבו כליל, לא-רק שלא יהיו לו יסורי ההתלבטות של כיבוש היצר, אלא שלא תהא כלל שייכות לענין זה לחיוב ואפילו לא לשלילה. החטא והאפשרות לחטוא לא יהיו קיימים כלל בתודעתו יותר. ראה מה שכתב על זה בעמקות נפלאה, מרן הרב זצ"ל באורות התשובה ובאגרת התשובה ובאופן אחר מה שבאר בענין זה של היסורים מחטא ורפואת התשובה מלבטי הנפש, הגר"ד הלוי סולוביצ'יק בדרשות התשובה שלו.

ומעתה, צריך הדבר עיון, מניין לו לבעל עבוה"מ, שעזיבת החטא הוא מכוח הסברא, והתורה לא הוצרכה לצוות לנו על כך, הרי, כיון שבפועל אינו עושה מעתה כל עבירה שהיא, הייתי אומר שדי בכך, ולכן היתה צריכה התורה לחדש ללמדנו שלא סגי בזה, אלא צריך לעזוב את החטא ולהסירו ממחשבתו, וזוהי מצות התשובה.

אכן בספר כח התשובה להגרמ"ל שחור ז"ל סי' א', האריך להביא כמה הוכחות – "שאין התשובה עצמה מצוה". ראה שם שהקשה: אם תשובה היא מצות עשה, איך אפשר שתהא מצוה בתורה שאי אפשר לבא לידי קיומה, אלא לאחר כשלון בעוון שריחקה התורה הימנו, הלא כך נמצא "החוטא – נשכר" מחמת העבירה שעשה? ויעו"ש שיצא לחלק בין תשובה לוידי לענין זה. אבל לא זכינו לרדת לסוף דעתו. לכאורה עצם השאלה תמוה, שהרי מה יאמר על מצות "והשיב את הגזילה", דאטו אפשר לקיים מצוה זו בלי לגזול, ומ"מ זוהי מצוה במנין המצוות, ש"מ שאין בסברא זו, כדי למנוע את הכללת "התשובה" במנין המצוות.

עוד כתב שם: שאם נאמר שתשובה ממש היא מצות עשה, נמצא אפוא שכל לאו שאדם עובר הוא ניתק לעשה, והרי הכלל הוא: שאין לוקין על לאו שניתק לעשה, וא"כ לא משכחת לה כלל עונש מלקות, עיין שם, שאכן נמצאת שאלה חריפה זו בספרי האחרונים, והנה אע"ג שהיא שאלה מפולפלת, מ"מ נראה שאין להוכיח ממנה, שאין התשובה בכלל מצות עשה, שהרי פרשת מלקות מפורשת בתורה, ולפי הנחת שאלה זו הרי לא יתכנו כלל מלקות בשום

קונטרס ברורים נוספים בגררי מצוות התשובה, הוידוי קמז

מקרה, הואיל ועל כלל הלאוין יש מצות תשובה, ברור הדבר ומובן מאליו דהא דילפינן שאין לוקין על לאו הניתק לעשה, היינו שיש לו עשה המיוחד לו לתיקונו, כמו השבת גזילה וכיו"ב, ולא נאמר זה הכלל לענין תשובה, שהיא מצוה-כללית על כל העבירות. זאת ועוד: הרי כתב הרמב"ם פ"א מה' תשובה ה"א: "וכן כל חייבי מיתות ב"ד ומחויבי מלקות, אין מתכפר להם במיתתם או בלקייתן, עד שיעשו תשובה ויתודו" ע"כ, ומקורו בספרי זוטא פ' נשא, וכן הביא גם בספר המצוות הנ"ל בשם מכילתא. למדנו מדבריו – שכל תיקון הלאו ע"י מלקות, הוא רק בצירוף התשובה והוידוי, ושוב לא שייך לומר כלל שתשובה ווידוי בעצמם ימנעו את המלקות, ודו"ק.

דברים אלו התבררו הרבה בספרי האחרונים, ומקור השאלה הוא מש' בספר מדבר קדמות להחיד"א מערכת תיו, אות טו"ב, שהביא השאלה בשם ספר נחלת בנימין, וראה שם מה שתירץ. מרן הרב הראי"ה קוק זצ"ל בשו"ת משפט כהן, ס"י קכח דן בשאלה זו, וכתב: "שלדעת הרמב"ם ליכא מצות עשה של תשובה ולכן אין קושיא כלל, אלא דהרגיש שם... לשון הרמב"ם, במנין המצוות שבראש ההלכות, המשמעות היא שיש מצות תשובה". מרן הרב זצ"ל, מביא בשם הגרא"ח שפירא ז"ל מסמארגאן, שיש להגיה בלשון הרמב"ם וה"ל: "שכשישוב החוטא מחטאו יתודה". אמנם היום שנמצאים בידינו כמעט כל כתבי-היד העתיקים, כפי שנדפסו במהדורת משנה תורה של מוסד הרב קוק, ספר המדע, הנה לא נמצא שם בשום כת"י נוסחא כזאת, וקשה לשבש כל המקורות. עוד הביא שם מרן הרב זצ"ל לתרץ כעין דברינו הנ"ל: "דא"כ ליכא כלל מלקות", וציין שם שכ"כ גם בשדה חמד כללים מערכת הלמד, כלל צ"א, כרך ד', ע' 72, אלא ששם נאמרה הסברה באופן אחר במקצת, עיי"ש היטב ודו"ק, ועיי' שו"ת גנזי יוסף ס"י ק"ג.

עוד כתב בספר כח התשובה הנ"ל וז"ל: "דאם זו מצוה מן התורה לחזור בתשובה, למה אין כופין עליה כדרך שכופין על כל המצוות, כדאיתא בכתובות פו, א: "במצות עשה כגון שאומרים לו: עשה סוכה ואינו עושה, לולב ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו". עיי"ש, א"כ לכאורה יש לכופף כל חוטא לשוב מחטאו ולקיים מצות תשובה, ע"כ. לכאורה נ"ל להשיב, דעד כאן לא מצאנו שכופין על קיום מצות עשה, אלא על מצוות התלויות במעשה, ולא על מצוות התלויות בלב. זאת ועוד: היעלה על הדעת שאפשר לכופף על התשובה – איזה מין תשובה תהא זאת – תשובה כפויה כזו, ברגע שיש כאן כפיה, לא תהיה לפנינו כלל תשובה שהקב"ה רוצה בה, התלויה בהבנת הלב כמ"ש: "ולבבו יבין ושב ורפא לו".

בגדר הלכה זו יש לפרש כך שבאמת הכלל הוא: "שדברים שבלב אינם דברים", דהיינו: שאם עושה האדם מעשה לפנינו, אין בודקים כלל מה שחושב ליבו, במה דברים אמורים כאשר מדובר "בדברים שבלב" גרידא, אבל כאשר הנידון הוא על "דברים שבלבו ובלב כל אדם", לכאורה מועילים הם לסתור את תוקף המעשה שנעשה לפנינו ולכן כאשר אדם המסרב בתוקף לקיים איזו מצוה, ב"ד כופין אותו לקיימה, מועילה אותה כפיה לכך ששוב אין כאן דברים שבלבו ובלב כל אדם "שאינו חפץ במצוות" ולמעלה מזה כתב הרמב"ם בה' גרושין פ"ב ה"ב, בענין הכפיה לגט: "שבלבו של כל אדם מישראל לקיים מה שבי"ד מצוין עליו, אלא שיצרו תקפו ולכן כופין עליו עד שיאמר רוצה אני". ומה שעדיין י"ל, שבלבו

פנימה אין רצון אמיתי, על זה מועיל הכלל: "דברים שבלב אינם דברים", כיון שאחר הכפיה אומר "רוצה אני", ויש להניח שאכן כן הוא, אע"פ שאינו ברור, ולולא הכפיה היה המצב שאע"פ שעושה מעשה – מחשבה שבלב מבטלת אותו, שאין "דברים-שבלב", אלא "דברים שבלבו ובלב כל אדם", מעשה הכפיה הועיל ששוב לפנינו רק "דברים – שבלב" ותו לא.

יסוד דברים אלו, יש ללמוד מדברי ח"י הריטב"א קידושין נ, א, עי"ש היטב, וכן בחי הרמב"ן שם, וראה משי על זה בחידושי הריטב"א החדשים על גיטין פח, ב. והם דברים עמוקים, מוסברים בטעמם בביאור הלכה קשה זו, וכאמור, עי"ז מועיל הכלל: ש"דברים שבלב אינם דברים כלל" והעושה יוצא ידי חובת המצווה. כיון שכל המצוה היא דבר התלוי בלב, עיין היטב בתשובות חכם צבי סי' א' ובתשובות הגרע"א סי' כ"ג, מה שדנו לענין דברים שבלב בכתיבת הגט לשמה, ועפ"י האמור יש להוסיף עליהם ביאור, והדברים ארוכים, ואכמ"ל.

ב

עיון בלשונות הרמב"ם ומפרשיו, בנושא התשובה והוידוי

אחרי שבארנו במקצת את השיטות החלוקות, אם התשובה היא המצוה, או רק הוידוי הוא המצוה, נסיף לברר יותר את שיטת הרמב"ם, במהות המצוה של תשובה ווידוי.

הרמב"ם בפ"ב מה' תשובה ה"ב כותב: "ומה היא התשובה הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד, שנאמר יעזוב רשע דרכו וגו', וכן יתנחם על שעבר, שנאמר כי אחרי שובי שובי נחמתי ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר ולא נאמר עוד אלוקיני למעשה ידינו וכו', וצריך להתוודות בשפתיו ולומר ענינות אלו שגמר בלבו". עכ"ל.

לשון הזהב של רבינו הרמב"ם וסידור ההלכות שלו ראויות לעיון מיוחד, שהרי ידוע ומפורסם שהן הלשון של הרמב"ם והן סדר ההלכות אומרים דרשני והלכות גדולות נשנו כאן ברמז, הנלמד מן הלשון ומן הסידור.

הרמב"ם הקדים בפ"א מה' תשובה את ההלכה, שכאשר יעשה האדם תשובה חייב להתוודות, והביא שם הלשון: כיצד מתוודין, אחרי כן בפ"ב כתב מה היא התשובה וכו', ומסיק בקצרה, שמתודה בפיו מה שגמר בלבו, ולכאורה חלוקת ההלכות בצורה כזאת ללמד יצאה, שדעתו כמו שיטת המפרשים, שהתשובה עצמה אינה המצוה, אלא המצוה היא הוידוי, כאשר ישוב האדם בתשובה, כמו שבארנו לעיל בדברינו והדברים צריכים העמקה ועיון.

יש לשים לב אל לשון הרמב"ם פ"א מתשובה ה"א: "כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתוודות" מהו כפל הלשון "יעשה תשובה וישוב מחטאו"? אטו לא סגי לומר "יעשה תשובה" בלבד או "ישוב מחטאו" בלבד, מוכרחים לומר, שכונתו לדבריו בפ"ב שם ה"א:

קונטרס ברורים נוספים בגדרי מצוות התשובה, הוידוי קמט

"אי זו היא תשובה גמורה, זה שבא לידו דבר שעבר בו ואפשר בידו לעשותו ופירש ולא עשה מפני התשובה, לא מיראה ולא מכשלוך כח וכו'". ומסיק שם, שזהו בעל תשובה גמורה, ואם כבר אי אפשר לו לעשות אותה העבירה, והיינו שאינו יכול להיות בעל תשובה גמורה, עדיין קיימת האפשרות לעשיית תשובה סתם, וזוהי התשובה שנתבארה בה"ב שהובאה למעלה, שהיא עזיבת החטא במחשבה, "ויגמור בלבו שלא יעשה עוד", אם כן יש לומר שלכך נתכוין הרמב"ם בכפל לשונו, "יעשה תשובה וישוב מחטאו". עשית תשובה זוהי תשובה גמורה, שהיא במעשה, כיון שבאה האפשרות לידו לחטוא ואינו חוטא, נקראת תשובה כזאת, "שיעשה תשובה" ואח"כ הוסיף: "ישוב מחטאו", והוא האופן השני של תשובה, שאינו במעשה אלא במחשבה בלבד, ועל שני האופנים הללו כתב שם הרמב"ם שיש חובת "וידוי".

עפ"י האמור מתבאר ענין לשון הוידוי, המובא ברמב"ם בפרק א' מהי תשובה: "כיצד מתודין, אומר אנא השם חטאתי עויתי פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך והרי ניתמתי ובושתי במעשי ולעולם איני חוזר לדבר זה". הוזכרו כאן שני ענינים: חרטה על העבר וקבלה על העתיד, לא הוזכר בפרוש לשון "עזיבת החטא", לעומת זאת בפ"ב ה"ב כותב הרמב"ם: "שצריך להתוודות בשפתיו ולומר ענינות אלו שגמר בלבו", "והענינות שגמר בלבו" הם: עזיבת החטא, חרטה על העבר וקבלה על העתיד. נמצא שגם ענין עזיבת החטא נכלל בלשון הוידוי. אולי אפשר לישוב את שתי הלשונוות ולומר כי כאשר כל התשובה היא רק בלבו ולא במעשה ואינה תשובה גמורה, אז הוידוי צריך לכלול גם את עזיבת החטא, אבל כאשר הוא שב בתשובה גמורה, היינו שעזיבת החטא אינה בלב בלבד אלא במעשה, אזי אין צורך לכלול את עזיבת החטא בלשון הוידוי וצ"ע.

נמצאו למדים שתחילה מבאר רבינו הרמב"ם בפ"א של ה' תשובה, שיש מצות וידוי כאשר שבים בתשובה, והתשובה היא בשני אופנים, תשובה גמורה ותשובה שאינה גמורה, ולכן מביא הרמב"ם שם את נוסח הוידוי ההכרחי, בין לתשובה גמורה ובין לתשובה שאינה גמורה, ואח"כ בפ"ב מבאר הרמב"ם את שני אופני התשובה, ועל כך מסיק הוא: שבתשובה שאינה גמורה, הוידוי כולל גם את עזיבת החטא שנעשתה בלב גרידא.

כמובן, כל הדברים הללו יהיו נכונים אם נסביר כשיטת המנח"ח וסיעתו, שאין התשובה עצמה מצוה אלא הודוי בלבד, ולכן מובן שבפ"א כתב הרמב"ם רק מצות וידוי, שמחייבת כאשר האדם חוזר בתשובה, ובפ"ב בא לבאר איך היא החזרה בתשובה. ברם, אם נאמר שהתשובה עצמה היא מצות עשה, יהיה קשה לנו להבין איך מבאר הרמב"ם בפ"א את מצות הוידוי, שהיא חלק השני של המצוה, ורק בפ"ב מבאר את מהות התשובה, ע"פ דרך זו היה לו לרבינו הרמב"ם לסדר את דבריו באופן אחר והיה ראוי לו שיקדים ויביא את ענין מהות התשובה בפ"א, ולבאר, שכך היא דרכה של מצות התשובה. לכאורה, מתוך העיון בסדר הדברים ובלשונו של הרמב"ם יש להבין שדעתו, שאין התשובה מצוה אלא רק הוידוי, וכפי שמשמע פשוט לשונו בפ"א מהי תשובה, וכך נקט בדעת הרמב"ם מרן הרב הראי"ה קוק זצ"ל, בשו"ת משפט כהן סי' קכח. אמנם מו"ר הגאון רש"י ז"ל, בספרו המועדים בהלכה, בפרק העוסק ביום הכפורים סי' א', כותב על דרכו של המנח"ח בלשון: "רעיון בלתי

מתקבל על הדעת", ודבריו צ"ב שלכאורה כמו שאמרנו שיטת המנח"ח והמשפט כהן נכונה בטעמה, ומדוקדקת בלשון הרמב"ם.

נחזור ונברר: הגרש"י ז"ל כתב: "דומני שאילו עיין המנח"ח בספר המצוות להרמב"ם לא היה כותב מה שכתב. שפתי הרמב"ם שם ברור מללו, מצוה ע"ג: "היא שציונו להתוודות על העוונות וחטאים שחטאנו וכו'", כי הוידוי חובה בפני עצמה וחובה לחוטא על כל חטא וחטא, בין בארץ בין בחו"ל, בין הביא קרבן בין לא הביא קורבן, חייב להתוודות כמו שנאמר: "והתוודו את חטאתם", דברים קצובים אלה אין נותנים מקום להסתפק וכו'". ע"כ לשונו.

אמנם יש לעיין: והרי כך נאמר שם בספר המצוות לרמב"ם: "שציונו להתוודות על העוונות והחטאים שחטאנו לפני האל ולאמר אותם עם התשובה", הרי מפורש שמצוה זו היא עם התשובה, ולעולם בדליכא תשובה ליכא מצות וידוי. ולכאורה, מה שהעתיק לשון הרמב"ם, שהוידוי מצוה בפני עצמה, הנה המעיין שם יראה שבא להוציא ממה שיש אולי מקום לומר שהיא: "מצוה נגררת אחר הקרבן", ולכן אין זו מצוה עשה לעצמה, אלא היא חלק ממצות הקרבנות, ועל כך הביא ממ"ש במכילתא והוא בספרי זוטא, שאינו כן, אלא הוידוי מצוה גמורה גם כאשר אין קרבן, אך לעולם המצוה היא רק כאשר חוזר בתשובה.

אלא שבאמת בחלק מהשגתו נכונים מאד דברי מו"ר הגרש"י ז"ל, שהרי במנח"ח מבואר שלא רק שאין התשובה מצוה עשה, אלא גם הוידוי אע"פ שהוא מצוה עשה, מ"מ אינו כמו מצות ציצית, שהלובש בגד בלי ציצית מבטל מצוה, אלא מצות וידוי שייכת לסוג המצוות שהם פרשיות בתורה, כמו גירושין וטוען ונטען וטומאת מת וכו"ב. לכאורה בזה ודאי שדבריו של בעל המנחת חנוך תמוהים. וא"צ "להביא ממרחק לחמו", דהיינו מלשון הרמב"ם שבספר המצוות, אלא גם ברמב"ם מפורש שמחויב להתוודות, וכמובא במנין המצוות ה' תשובה: "שישוב החוטא מחטאו ויתודה". נמצינו למדים: שמצות וידוי דומה למצות ציצית, שאם אין האדם לובש בגד של ארבע כנפות, אין עליו מצות ציצית, אבל כאשר הוא לובש בגד ארבע כנפות, הרי הוא מחויב להטיל בו ציצית, ואם לא עשה כן ה"ז מבטל מצות עשה, כך גם יהיה גדר מצוות הוידוי. שאם אינו חוזר בתשובה, אין עליו מצות וידוי, אבל כאשר הוא חוזר בתשובה, חלה עליו חובת וידוי ואם אינו עושה כן, ה"ז מבטל מצות עשה, ועל פ"י דברים אלו אין לכאורה כל סתירה מספר המצוות, ללשונו של הרמב"ם במשנה-תורה ולא כפי שכתב שם בספר המועדים בהלכה, שלשון ספר המצוות סותר גם את דברי המשפט — כהן.

לכאורה אין לפנינו שום סתירה. מרן הרב זצ"ל מתיחס בדבריו במשפט כהן, רק לענין התשובה ולא לענין הוידוי, והוידוי בלא התשובה לדעת הכל הוא מעשה של מצוה שאינו שלם. והנה, על מש"כ הרמב"ם: "ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר ולא נאמר עוד אלוקיני למעשה ידינו וגו'", כתב הכס"מ: וא"ת מה ראה מביא מ"ולא נאמר עוד אלוקיני וכו', וי"ל דה"ק יקח לעד להשי"ת עליו, שלא ישוב לחטוא עוד שנאמר: "ולא נאמר עוד וכו'", כלומר שתחילת הפסוק הוא: "קחו עמכם דברים ושובו אל ה'" ומה תאמרו: "לא נאמר אלוקיני למעשה ידינו", שהיא עבודת כוכבים, הרי פשטיה

קונטרס ברורים נוספים בגדרי מצוות התשובה, הוידוי קנא

דקרא שלוקח לה' יתברך לעד עליו, שלא ישוב עוד לאותו עון, ע"כ. ראה בהגהות הגאון רבי ירוחם ליינער ז"ל מראדזין על הרמב"ם, שיצא להגיה בלשון הרמב"ם עפ"י שני מקורות נאמנים, החינוך מצוה שס"ד וספר חסידים סי' כ', ששניהם שאבו והעתיקו מהרמב"ם ושם באו הדברים באופן אחר, ולפיכך לדעתו צ"ל כך: "ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם וצריך להתוודות בשפתיו לומר ענינות אלו שגמר בלבו שנאמר: "ולא נאמר עוד אלוקינו למעשה ידינו וגו'" ביאור הדברים: שמפסוק זה יש מקור להך דינא שצריך לומר כן בפיו, ולא סגי מה ששב במחשבתו ובלבו, עפ"י בדבריו.

אמנם על עצם רעיון ההגהה, אף כי הוא נאה, ויש להביא לכך ראיה מספרי הראשונים, מ"מ כאשר יצא לאור הרמב"ם כעת במהדורת מוסד הרב קוק, עפ"י כתי"י רבים ומגוונים, וביניהם גם מכת"י התימנים הידועים במקורותם, ולא נמצא באף אחד מכתבי היד כנוסחא זו, שמציע הגר"י ליינער, הרי ברור שקשה מאד להגיה כל הספרים. גם על עיקר הפירוש היוצא עפ"י הגהה זו יש להעיר, הרי על מצות וידוי א"צ להביא מקור מפסוק בדברי קבלה, כאשר הוא מפורש בתורה: "והתוודו את חטאתם", וכמו שמפורש ברמב"ם שם רפ"א, ושם פ"י שהתוודו הוא וידוי דברים, לכן מובן שצריך אמירה בפה ודוקא ע"י שיוציא בשפתיו. אלא, שזה אולי יש לישב, היה אפשר לומר שרק את עזיבת החטא והחרטה והקבלה לעתיד צריך לפרש בפיו, אבל הענין שיעיד עליו בורא העולמים, אולי לזה א"צ אמירת פיו, וזה לא נכלל בוידוי, וקמ"ל מהך קרא שגם זאת צריך לומר בפיו, ודו"ק. באמת הוסיף עוד שם בהגהות הגר"י ליינער, שהעיקר מתבאר עפ"י תחילת הפסוק: "קחו עמכם דברים ושובו אל ה' ולא נאמר עוד וכו'" כלומר, שצריך לשוב אל ה' עם דברים ולא סגי בלב אמנם גם זה ליתא באף אחד מכת"י, ולא נמצא אלא סיפא דקרא, וצ"ב.

המקור לדבר הרמב"ם: "שצריך שיעיד עליו יודע תעלומות", וכמו שפי' הכס"מ וביותר בלח"מ, שבשעה שהוא עושה תשובה צריך שיקבל עליו לעד להשי"ת, שלא ישוב לזה החטא לעולם, ועי"ש בלח"מ גם פ"י המקרא, מובא בדברי הגאון האדר"ת ז"ל, בהגהותיו שנדפסו בראש ספר אמרות-טהורות, שציין המקור מילקוט שמעוני הושע רמז תקל"ב: "ר"א בנו של ר"י הגלילי אומר: עד ה' אלוקיך. אומרים ישראל לפני הקב"ה: רבשי"ע אם אנו עושים תשובה מי מעיד עלינו, אמר להם הקב"ה: לרעה נעשיתי לכם עד, שנאמר וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים, ולטובה איני נעשה לכם עד, הוי שובה ישראל עד ה' אלוקיך". ע"כ, מקורו של מדרש זה הוא בפסיקתא רבתי פרשה מ"ה סי' י'. יעו"ש, וכן הביא מקור זה הגאון ר' ראובן מרגליות זצ"ל, בהגהות מקור חסד על ספר חסידים סי' כ', וכן בהגהות הגר"י ליינער הנ"ל.

אמנם צריך עיון בדעת הרמב"ם לפי המתבאר מדברי הלח"מ, שהכונה היא שיקבל עליו לעד להשי"ת, וזוהי גם כונת הכס"מ, וזה מתאים עם נוסחת כתי"י תימן ברמב"ם שם: "שיעיד עליו וכו'", א"כ אינו ענין כלל להמדרש שבפסיקתא וילקוט, דהתם מיירי כפשוטו, שהקב"ה מעיד על ישראל שחזרו בתשובה, כפי שמעיד עליהם שעברו על התורה. ואינו מובן, לכאורה, איך אפשר לפרש המדרש הזה עפ"י הלח"מ, וכדברי הלח"מ נראה גם בספר חסידים הנ"ל. אמנם גם בפי עבודת המלך מפרש להדיא כהלח"מ, ומ"מ כתב שמקור דברי

הרמב"ם הוא בפסיקתא זו, ולכאורה עצם הרעיון של העדות, שנעשה הקב"ה כעד – יש למצוא לו עוד סימוכין ואכמ"ל.

יש לעמוד על דקדוק נוסף בנוסח הוידוי של הרמב"ם. בפ"א שם נאמר בלשונו קודם ענין החרטה ואח"כ לענין הקבלה על העתיד, ואילו בפ"ב נאמר קודם לענין הקבלה על העתיד, ורק אח"כ החרטה על העבר, ולכאורה צ"ע. בפי' עבודת המלך מביא בשם ספר אור ישראל, לבאר מה שנאמר בפ"ב, שקודם מקבל על העתיד ואח"כ מתחרט על העבר, שאינו לפי סדר הענינים, וכתב הטעם: "שרגש החרטה בלבו לא יהיה ראוי כל כך, אם לא תהא קודם קבלה על העתיד", עיי"ש עומק הענין. לפ"ז נראה אולי להוסיף ולפרש בדרך שהצענו לעיל, דבפ"א מיירי בבעל תשובה גמורה, שעוזב החטא במעשה גמור וממילא גם החרטה היא גמורה, וא"צ להוכחה ותוספת חיזוק ע"י הקבלה לעתיד, משא"כ בפ"ב דמיירי בבעל תשובה סתם, שעזיבת החטא אצלו אינו במעשה אלא בהסרה ממחשבתו, הנה אצלו אכן צריך להקדים הקבלה לפני החרטה, כדי שתהא החרטה באמת חרטה גמורה ושלמה וכסברת האור ישראל הנ"ל.

נמצאנו למדים: שסדר הוידוי של בעל תשובה גמורה ובעל תשובה שאינה גמורה, שונה ביסודו ובעיקרו, וכל זה מתבאר מלשון הזהב של רבינו הגדול הרמב"ם ז"ל, המורה הגדול, שכל דבריו צריכים דקדוק ועיון רב וד' יאיר עינינו ויתן בלבנו בינה להבין ולהשכיל ולשמע ללמוד וללמד, כדי שנזכה לשמור ולעשות ולקיים כל ענין התשובה כהלכתו וגדולה תשובה שמביאה רפואה וגאולה ולא רק לעושיה, כי אם לעולם כולו.

ג

ברור נוסף בענין הכפיה לעשות מצות תשובה

כבר הסברנו לעיל את דברי רבותינו ומ"ש: מדוע אין כופין על תשובה, אע"פ שהיא מצוה. והזכרנו ענין כפיה על המצוות, המבואר יפה ברמב"ם פ"ב מה' גירושין ה"ב ונחזור ונביא לשונו: "מי שהדין נותן שכופין אותו לגרש את אשתו ולא רצה לגרש, ב"ד של ישראל, בכל מקום ובכל זמן, מכין אותו עד שיאמר רוצה אני וכי, ולמה לא בטל גט זה, שהרי הוא אנוס בין ביד גויים בין ביד ישראל. שאין אומרים אנוס אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר, שאינו מחויב מן התורה לעשותו, כגון: מי שהוכה עד שמכר או נתן, אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצוה או לעשות עבירה והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו. או עד שנתרחק מדבר שאסור לעשותו, אין זה אנוס ממנו. אלא הוא אנוס עצמו בדעתו הרעה, לפיכך זה שאינו רוצה לגרש, מאחר שהוא רוצה להיות מישראל, רוצה הוא לעשות כל המצוות ולהתרחק מן העבירות ויצרו הוא שתקפו וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני, כבר גרש לרצונו". עכ"ל.

נראה לומר שעפ"י שיטתו של רבנו הרמב"ם, אכן, ע"י כפיה נוצר רצון גמור גם בלבו לגרש, ואין חוששין שמא עדיין בלבו אין הסכמה למה שעושה, ולפ"ז אכן לכאורה הדרה

קונטרס ברורים נוספים בגררי מצוות התשובה, הוידוי קנג

לדוכתה קושית הגרמ"ל שחור זצ"ל. אמאי אין כופין על מצות תשובה, שמתוך כך הוכיח שאין התשובה מצוה בפני עצמה.

אמנם, אולי יש מקום לדון עפ"י סברא אחרת, שהרי כלל גדול יש בידינו, שאין כופין על מצות עשה שמתן שכרה בצידה. ראה חולין קי"ב. המקור לומר שיש מצות עשה של תשובה, הוא בפסוק: "ושבת עד ה' אלוקיך וכו'", דברים ל,ב, ועל כך נאמר שם בפסוק ג': "ושבת עד ה' אלוקיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוקיך שמה", וכן כל המשך הפרשה, וראה מ"ש רמב"ם פ"ז מה' תשובה ה"ה שכתב: "וכבר הבטיחה תורה, שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הם נגאלים. שנא': "והיה כי יבואו עליך כל הדברים וגו', ושבת עד ה' אלוקיך, ושב ה' אלוקיך וכו'". ע"כ. אי"כ לכאורה י"ל: דמצות תשובה היא בכלל "מתן שכרה בצידה", ולכן אין כופין עליה.

אמנם יש לחלק באופן ברור בין "שכר מצוה", לבין מניעת העונש וביטולו, שהרי הגלות עונש היא ואין הגאולה כשכר על המצוה, אלא מלוי הבטחה אלקית, שתנאי למילואה היא התשובה – כסוגית. דברי ר"א וחכמים. אכן, יש לעיין עוד מהא דערכין כא, א, שאין ממשכנין לחייבי חטאות ואשמות. וראה תו' ר"ה ו, א, ד"ה יקריב. וברמב"ם פ"ד מה' מעשה הקרבנות הי"ז ובמ"מ שם מדברי הרמב"ן במלחמות פ"ד דב"ק, ואכמ"ל.

מ"מ עדיין יש לעיין אם יש מקום לכפיה על מצות תשובה, גם לפי דרכו של הרמב"ם, שע"י כפיה יש לאדם הישראלי רצון אמיתי בפנימיות לבו. ידועה דעת הרמב"ם שיש מצות תפילה, כפי שיטת הרמב"ם הידועה בפ"א מה' תפילה. היעלה על הדעת לומר, שאדם שאינו רוצה להתפלל ב"ד כופין אותו על כך! הטעם פשוט: שהרי מצות תפילה, אע"פ שנאמרה בפה, מ"מ יסודה הוא בלב. וכך הוא לשון הפסוק: "ולעבדו בכל לבבכם", שהוא המקור למצות תפילה. וכיון שישוד המצוה הוא בלב, אי אפשר לכוף על כך אדם שיתפלל בפיו ולבו בל עמו – אין תפילתו תפילה.

לכן נראה, שיש לחלק ולהבחין היטב בין הנושאים: בדברים שאינם תלויים ביסודם בלב אלא במעשה, די לנו אם האדם עושה את המצוה ואין לו בלבו התנגדות לאותו מעשה, וגם אם נסביר כי מצוות צריכות כוונה, יש להניח שאף כונה לצאת יש כאן, הואיל וכבר כפוהו, שהרי כונה גרידא לצאת, עדיין אינה בחינת עבודה שבלב, משא"כ תפילה וכן תשובה, הרי יסודם הוא עבודת הלב וע"י כפיה בשוטים וכיו"ב, אע"פ שיאמר רוצה אני, לבו בל עמו ואי-אפשר כלל לומר שיש לפנינו "עבודת הלב". ולכן לא מצינו כפיה, לא על מצות תפילה ולא על מצות תשובה.

נקודה נוספת העולה בספר כח התשובה הנ"ל: שאי אפשר שהתשובה תהיה מצוה. עפ"י המבואר ברמב"ם פ"ו מה' תשובה ה"ג: שיש לפעמים שמונעים מאדם את האפשרות לשוב בתשובה, בגלל גודל ועומק החטא. ראה שם שהביא כמה מקראות, אצל אומות העולם, ואף אצל ישראל, שמנעו מהם מן השמים את התשובה לגודל החטא, וכתב: "מעתי תינח אם התשובה אינה מצוה מצד עצמה שפיר אמרינן, שמונעים זאת מהאדם בגלל רשעותו, שהרי התשובה היא מחסדי הבורא, ויש כאלה שאין החסד הזה מגיע להם, אבל אם התשובה

היא מצות-עשה, איך אפשר למנוע קיום מצוה מהאדם, הרי זה סותר לכאורה את יסוד הבחירה, עיי"ש בכל דבריו.

על עצם העקרון של שאלת הגזירה והבחירה, כבר האריכו ראשונים ואחרונים. ראה מ"ש בעמקות ובהרחבה אור ישראל וקדושו מרן הרב זצ"ל במוסר הקודש, ומ"ש עורך כתבי קדשו ותלמידו – חברו הגדול כ"ק הנזיר הקדוש הרב אאמו"ר זצ"ל ועיין ביחוד בסדרי החוק והחופש העליון (אורות הקודש ח"ג מוסר הקודש) וביחוד במבואות למוסר הקודש, שנדפסו כעת ע"י מוסד הרב קוק בכרך ד', מוסר-הקודש וצויינו שם כל המקורות בתמצית ובהרחבה. עיין גם מ"ש בהרחבה ובהעמקה, הגאון ר' יוסף כהן שליט"א, בחלק שני של ספר-התשובה שלו. להלן נברר רק מקצת מן המקצת, במה שנוגע לענין הגזירה והבחירה בתשובה.

בספר כח התשובה הנ"ל, מברר הגרמ"ל שחור זצ"ל, כי על עצם עקרון שלילת הבחירה לא קשיא ליה משום: "שיסוד הבחירה ניתן לאדם על קיום מצוות התורה ולא על שאר דברים". אך אמנם מצינו לרבינו הגאון ר' מאיר שמחה הכהן זיע"א, המשך חכמה פרשת שמות, שמבאר את הענין, שנאמר אצל משה רבינו ע"ה: "וגם בך יאמינו לעולם". שבהכרח שניטלה ממנו הבחירה. וזה לשונו שם: "רק שמה מצד עצמו ועל כל כך, עד שהעלה עצמו למדרגה הגבוהה שבמדרגות האנושי, השלימות היותר האפשרי, לכן זכה שיבטל ממנו הבחירה, א"כ זה עיקר תכלית הבריאה, לזכך החומר עד שישוב בשרו גם לרוחני ולכלי חזיון בכבוד אלוקים, וכמו שכתוב: "ומבשרי אחזה אלוקי". ע"כ.

למדנו מדבריו, שאפשר שיגיע האדם למדרגה רוחנית כל כך עליונה, עד שכביכול תנטל ממנו הבחירה, ושוב אין בכוחו ואפשרותו לעבור איזו עבירה. בעצם זו תוצאה של בחירה שנעשתה כבר: דרך-חיים המעלה את האדם למדרגות גבוהות ביותר. א"כ אפשר לומר, שזה לעומת זה עשה האלוקים. יש אדם שיורד למדרגה כל כך תחתונה ברוב רשעותו, והוא בחר בדרך נלוזה זו, עד שנשתרש בעבירה ואז גרם שגם אצלו ניטלת הבחירה – אלא שהצדיק נעשה מוכרח לילך בדרך התורה בלבד, והרשע נעשה מוכרח ללכת בדרך הרעה. על פי הדברים הללו חזינו שגם כלפי מצוות, יתכן שתשלל מהאדם "הבחירה".

אמנם גם על פי דברי הרמב"ם הנ"ל, לא ברור כי גם מאותם רשעים, ניטלה לגמרי הבחירה, אלא זהו תורף דבריו: "ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים, עד שיתן הדין לפני דין האמת, שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו, שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאו שעשה וכו'". ע"כ. הרי שסיבת מניעת התשובה, אינה משום שנשללה ממנו לחלוטין הבחירה בכל ענין אחר, אלא לעולם קיימת אצלו הבחירה לכל שאר המצוות והעבירות שבתורה, אלא שנשללה ממנו אפשרות התשובה על חטא מסוים. עפ"י מידת הדין הבאה להפרע ממנו ולהביא עליו את העונש על החטא שעשה, כ"ל.

דברי הרמב"ם מפורשים יותר בהקדמת פירושו לאבות בח' פרקים בפרק השמיני, עיי"ש בכל דבריו הנפלאים. בין היתר כותב שם הרמב"ם: "ואי אפשר להענישם אם ישובו, לפיכך

קונטרס ברורים נוספים בגדריו מצוות התשובה, הוידוי קנה

מנע מהם את התשובה וכו', ואין בכך זרות, אם נאמר כי יש שה' מעניש את האדם בכך שלא ישוב, ולא ישאיר לו הבחירה בתשובה, לפי שהוא יתעלה יודע העונות ומחייבת חכמתו וצדקו שיעור העונש, והנה יש שהוא מעניש בעולם הזה בלבד, ויש שהוא מעניש בעולם הבא בלבד, ויש שמעניש בשני העולמות יחד כגון: שמבטל מקצת תנועות האדם, שהיה בחירי בהן על דרך העונש כגון: שיבטל את ידו מלפעול, כמו שעשה בירבעם. או שסותם עינו מלראות, כמו שעשה באנשי סדום הנקבצים על לוט, כך מבטל ממנו רצון התשובה, עד שלא יתעורר לה כלל ויאבד בחטאו, ואין אנו מחויבים לדעת חכמתו, עד שנדע מדוע העניש את זה באופן זה מן העונש ולא הענישו באופן אחר. כשם שאין אנו יודעים וכו'". עכ"ל.

ניתן לפרש דברים אלו בדרך זאת: אמנם התשובה היא מצות-עשה, אבל אצל אותם בני אדם שנשללה מהם אפשרות התשובה, מפני שזה עצמו הוא עונשם, באמת אין להם מצוות תשובה, כלומר, הם לא יענשו על העדר התשובה, שעל כך אי אפשר להענישם, כיון שמן השמים מונעים אותם לעשות תשובה, ואין עונש על מעשה מוכרח, אלא על מעשה של בחירה, אלא דא עקא שמ"מ הואיל ולא עשה תשובה, יש מקום להעניש את החוטא על חטא שעשה, וזוהי כונת הרמב"ם. לפי"ז י"ל: לעולם התשובה היא מצות עשה גמורה, ומ"מ אין הדברים אמורים אלא במי שאפשר לו לעשות תשובה, אבל מי שא"א לו לעשות תשובה, מאיזה טעם שיהיה, שוב אין עליו מצוה. לכן אין סתירה מיסוד הבחירה למצות התשובה.

עיקר דברי הרמב"ם בענין זה, עדיין צריכים תלמוד. הרמב"ם הביא ראיות לדבריו, מפרעה שחזק הקב"ה את לבו לבלתי שלח את בני ישראל, וכן מסיחון שלא נתן לבני ישראל לעבור בגבולו, וכן הכנעניים שה' חיזק את ליבם לקראת המלחמה, ומסיק הרמב"ם וזה לשונו: "נמצאת אומר שלא גזר האל על פרעה להרע לישראל ולא על סיחון לחטא בארצו ולא על הכנעניים להתעייב ולא על ישראל לעבוד עבודה זרה, אלא כולם חטאו מעצמם וכולם נתחייבו למנוע מהם התשובה". עכ"ל. יש לעיין האם מה שנמנע מהם, היא רק התשובה, מה הקשר בין רדיפת בני-ישראל לעבירות הגויים הללו על שבע מצוות בני-נח שהם חייבים בהם. הרי ידוע משי' חז"ל במעשה דיונה, שלא רצה ללכת בשליחות לנינוה, מפני שידוע היה שהגויים קרבי תשובה הם יותר מישראל וחשש מקטרוג. הרי, אם נאמר שפרעה וסיחון והכנעניים, היו חייבים לעשות תשובה על עבירות שהיו בידם – הא כיצד נמנע מהם הדבר ע"י הרעתם לישראל.

אמנם הדברים עמוקים, אך על פי מ"ש נראה שאכן עצם הסרוב להטיב עם ישראל, היא היא העבירה שבידם – ולכן השוה זאת הרמב"ם עם ע"ז של ישראל.

ולכאורה עפ"י האמור, רק התשובה נמנעת. ואיך נאמר שנשללה מהם הבחירה בכלל, עד שיעשו את גוף העבירות. עוד יש לעיין בשלמא במניעת פרעה שלא לשלוח את ישראל, היתה עבירה על צווי ה' אליו ביד משה רבנו לשלח את ישראל, אבל אצל סיחון שמנע את ישראל מלעבור בארצו, או הכנעניים שיצאו למלחמה עם ישראל, איזה עבירות היו בכך, ואטו יש על סיחון מצוה ליתן לישראל לעבור בארצו, או שיש מצוה על הכנעניים שלא לצאת למלחמה על ישראל שבאו לכבוש את ארצם. אכן, כל דברי הרמב"ם בהלכה זו צריכים תלמוד. ועיין וראה בתו"כ פ' אחרי מות פרשתא ח', פ"יב ובפ"י הראב"ד שם, ואכמ"ל.

יש לעיין על מה שהביא הרמב"ם מפרעה ומסיחון ומהכנעניים, אמנם נכון הדבר כמו שכתבנו, שגם אצל אומות העולם נאמרה פרשת תשובה, כמו שמפורש בספר יונה על אנשי נינוה, ראה מ"ש הרב המבי"ט בספרו בית אלוקים שער התשובה פי"ג, י"ד, שהאריך בזה וביאר שם כמה חילוקים, בין תשובת ישראל לתשובת אומות העולם. מ"מ הרי לא מצינו בשבע מצוות בני נח, שנמנית גם מצות התשובה. אם כן מוכרחים אנו לומר, ששייכת "תשובה" גם בלי "מצוה". כמו שנקט המנח"ח בשיטת הרמב"ם, שגם לישראל אין מצות תשובה. לפ"ז אם נקטינן שלשיטת הרמב"ם יש לישראל מצות תשובה, אכתי צ"ע. איך הוכיח מפרעה וסיחון וכנעניים על שלילת התשובה, והשוה את מעשיהם למעשיהם של ישראל, שעבדו ע"ז בימי אליהו הנביא. לכאורה קשה שאין ללמוד מאומות העולם על ישראל, דלאומות העולם אין מצות תשובה, ונמצא שאינו אלא חסד שמים גרידא, ואם הגדילו לחטוא, נמנע מהם חסד זה, אבל אצל ישראל שיש מצות תשובה, מנלן לומר שהתורה שוללת הבחירה מלקיים מצוה, וצ"ע. ראה עוד משע"ז בחיבור התשובה להמאירי, חלק משיב נפש מאמר א', פרק ו', והדברים ארוכים.

נזכיר עוד מ"ש בענין אומות-העולם, בספר עשרה מאמרות להרמ"ע מפאנו, מאמר חיקור דין, חלק ב', פרק י"א וז"ל: "וידעו שאזהרתם מיתתם ואין תשובה מספקת להם, עד היותם גרי צדק לבא בקהל, דכתב בהו כגר כאזרח, וטעמא דמילתא כי התשובה היא מצות עשה אחת, נתיחדו בה ישראל, על צד החמלה ונלוה הגר עליהם ומי שאינו מצוה לאו כל כמיניה למחות כעב פשעיו וכענן חטאתיו וכו'". ע"כ. עיין שם שהאריך הרמ"ע מפאנו זי"ע, לפרש פרשת התשובה של אנשי נינוה, שלא תסתור את דבריו. מתוך דבריו ברר כי דעתו, שאפשרות עשיית התשובה תלויה במצות התשובה, ושאי-אפשר לומר כי יש אפשרות של עשיית תשובה בלי מצוה, ולפי דבריו צ"ע דברי הרמב"ם, שהוכיח מפרעה, סיחון והכנענים על שלילת אפשרות התשובה, וצ"ל שאין דעת הרמ"ע מפאנו מכוונת לשיטת הרמב"ם ושיטות חלוקות לפנינו וכו'. לדעת הרמ"ע יש ביאור אחר לפרשיות התורה הללו ועי"ע משי על זה בפי' אש דת לר"ח אלפנדרי פי' נצבים. ועי' שו"ת גנזי יוסף סי' י"ח, ובספר התשובה להגר"י כהן שליט"א.

ד

ברור כמה דברים בפרטי מצות וידוי

כתב הרמב"ם פי"א מה' תשובה ה"א: "וידוי זה מצות עשה כיצד מתודין אומר אנא השם חטאתי וכו', וכן בעלי חטאות וכו', ויתודו וידוי דברים שנאמר והתודה אשר חטא עליה" וכו', בפ"ב שם ה"ב כתב: "וצריך להתודות בשפתיו ולומר ענינות אלו שגמר בלבו", עכ"ל.

יש לעיין: האם אמירה בפה, בביטוי שפתיים היא לעכובא, או שאפשר שיהיה הוידוי גם באופן אחר? שאלה זו נוגעת הלכה למעשה וכבר נשאלה לפנינו, איך יתודה מי שאשתקיל מילוליה, דהיינו אלם, שהוא שומע ואינו מדבר, והוא בר דעת, ומחויב בכל המצוות האמורות בתורה, אכן שאלה זו קיימת גם בשאר מצות התלויות בדיבור: קריאת שמע, תפילה, ברכת המזון ועוד. בנדון דידן לענין תשובה, הבעיה יותר חמורה, דאילו בכל המצוות י"ל דאכן

קונטרס ברורים נוספים בגדרי מצוות התשובה, הוידוי קנז

הם פטורים, דאונס רחמנא פטריה, אבל לענין תשובה, לפי דעת כמה מפרשים, שהוידוי מעכב את התשובה, נמצא אפוא שמי שאינו יכול להתוודות בגלל אונסו, הי"ז אינו יכול לשוב בתשובה שלמה כפי מצוות התורה, והוא דבר שלכאורה אין הדעת סובלתו.

אכן בשאר מצוות התורה, יש אפשרות לצאת ידי חובת מצות דיבור ע"י "שומע כעונה" והוא דין-תורה כמבואר בגמ' סוכה לח, ב. בהמשך לברורנו לעיל נוסף לברר יותר במפורט, האם אפשר להתוודות ע"י שומע כעונה. בענין זה עסקו כבר הגאונים, ראה הלשון בתשובות הגאונים, גאוני מזרח ומערב, סי' קמ"ח והועתקה באוצר הגאונים, יומא חלק התשובות סי' צ"ט, כדלהלן מר' שרירא: "ואשר שאלתם מהו שיאמר שליח ציבור במנחה בערב יום הכיפורים אחר התפילה וידוי, כדי להוציא את מי שאינו בקי, שיש הרבה מן הקהל שאינם יודעים והם חייבים במה יצאו ידי חובתם וכו', תשובה וכו', ולא שמענו בבבל שהזכיר ש"צ וידוי בתפילה בערב יום הכפורים, ולדבריהם שאתם אומרים כי צריכים אתם לכך, יש להזכיר בקהל, ולומר בלשון שכל הקהל מכירין אותו, כי כל אחד ואחד חייב להתוודות לפני יוצרו, קודם שיאכל סעודה המפסיק בה, ויפרשו להם תורף הודוי, כדי שיעמוד כל אחד ויתודה בכיוון הדעת, בלשון שהוא מכיר אותו, שאם התפילה עצמה מן הנאמרים בכל לשון דרחמי היא, וכל היכא דבעי אמר, כל שכן וידוי, שודאי צריך כיוון". ע"כ לשונו.

יש לשים לב, כי בנוסח השאלה נאמר: שהש"צ יתודה כדי להוציא את מי שאינו בקי. פשוטם של דברים: הכונה היא כמו כל תפילת הש"צ בציבור, שמוציא את שאינו בקי מדין "שומע כעונה", וכל הציבור עומדים ושותקים ושומעים, ואילו בנוסח התשובה נאמר, שאם כדברי השואל, שהש"צ מתודה במנחה בערב יוה"כ, אי"כ צריך לומר בלשון שכל הקהל מכירים אותו, כי כל אחד ואחד חייב להתוודות, ויפרשו להם תורף הוידוי, כדי שיעמוד כל אחד ויתודה, לכאורה נראה מדברי התשובה, שהגאון סובר: כיון שהנידון הוא באינם בקיאים, אי"כ צריך ללמד אותם וכל אחד יתודה בעצמו, ואי"כ לכאורה דעת רבינו שרירא גאון, שהוא הפוסק המשיב, היא, שאי אפשר לצאת ע"י וידוי הש"צ. אמנם אפשר לפרש בדוחק כונת התשובה, דלעולם מהני ע"י הש"צ, ורק צריך ללמד הפירוש, כדי שיבינו דברי הש"צ ואז יצאו ידי חובת וידוי שכל אחד ואחד חייב בו. אמנם יותר מסתבר שכונת הגאון, שאכן אין הש"צ מוציא את הרבים ידי וידוי. מדבריו שם יש ללמוד חידוש נוסף, דאע"פ שלענין תפילה כתבו הפוסקים, שיש חילוק בין לשון הקודש לשאר לשונות, שהמתפלל בלה"ק הי"ז יוצא ידי חובתו, אע"פ שאינו מבין, ואילו המתפלל בשאר לשונות אינו יוצא, אלא אם מבין אותו הלשון שבו מתפלל ולכאורה פשוט שאין חילוק בין אם מתפלל בעצמו או שיוצא ע"י שומע כעונה, דיוצא בשומע תפילה בלה"ק אע"פ שאינו מבין, עיין משנה ברורה סי' ק"א ס"ק י"ד, וכן סי' ס"ב ס"ק ג', ודו"ק, אבל באמת הלכה זו אינה ברורה, ויש מהפוסקים דס"ל שאין חילוק בין לה"ק לשאר לשונות, ובכל מקרה צריך המתפלל להבין את אשר הוא אומר, ראה פמ"ג סי' ס"ב באשל אברהם אות א' וביאור הלכה שם, וליקוט תשובות וחידושים להגאון ר"ע איגר, סי' ב', ואין כאן מקום להאריך בבאור זה. עוד יש להעיר, דכאמור יוצא פשוט להגאונים, דוידוי אפשר בלשונות אחרים, וצ"ע אמאי לא הוזכר זה בין שאר הדברים הנאמרים בכל לשון, במשנה סוטה לו, א, וראה שם שוידוי מעשר הוזכר בין הדברים הנאמרים בכל לשון, וצ"ע.

תשובת הגאון הנ"ל הובאה בחלקה בכמה מספרי הראשונים, ראה בהלכות הרי"צ גיאת ח"א ע"י נט, רא"ש יומא על פרק יוה"כ ס"י כ"ה, אבודרהם דפוס ירושלים ע"י רמט – רפ, טור או"ח ס"י תר"ז ועוד. באוצה"ג שם ס"י ק', הובאה תשובה נוספת מאחד הגאונים, והיא הועתקה מתה"ג להרב שמחה אסף ב"י ע"י 87 וז"ל: "לענין שאלה ראשונה שאמרתם, למה יחיד מתודה אחר תפילתו ושליח ציבור באמצע, כי מכדי תנו רבנן בהדיא במצות וידוי, היכן אומרה אחר תפילתו וש"צ אומרה באמצע, מה לנו לומר למה עשו חכמים, אטו כל מה שעשו צריכין אנו לומר למה עשו כן, ואע"פ כן י"ל שכשעושיין לה מקום מיוחד ואחר תפילה מכוין דעתיה טפי, אבל ש"צ כיון שסיים את התפילה, לא נשארה לו שליחות וכו"ו. ע"כ לשונו.

לאחר העיון נראה שיש בדברי הגאון הללו חידוש נפלא: "דבשלמא יחיד המתפלל לעצמו שפיר, יוכל לומר וידוי לאחר התפילה, ואדרבא יש בזה עדיפות לכוין דעתו, אבל ש"צ צריך לומר דוקא בתוך התפילה, הואיל וש"צ מוציא את הציבור ידי חובתם, ונמצא שהוא אומר את הוידוי בשליחות כל הקהל, בזה אי אפשר אלא בתוך חזרת הש"ץ, כיון שכח שליחותו הוא רק בתפילת הציבור, אך אם הוידוי הוא חלק מהתפילה שפיר, יש בזה שליחות של הציבור, ברם, שלא בתוך התפילה, אין על כך דין שליחות הציבור", ודו"ק. לפי זה יוצא שאכן בתפילות יוה"כ, שהש"צ אומר וידוי בתוך תפילת העמידה, אכן הוא מוציא בכך את הציבור גם בחובת וידוי, כמו שהוא מוציא אותם ידי חובת כל התפילה. ולפי מה שנראה לכאורה בתשובת הגאון הנ"ל, שא"א לצאת ידי חובת וידוי ע"י שומע כעונה, צ"ל שאכן הציבור אינם יוצאים בזה ידי חובתם, אלא שהענין הוא, כפי מנהג רוב הקהילות, שהקהל מתודה יחד עם הש"צ, ויש בזה משום לימוד הש"צ הבקי את הקהל איך להתוודות והם אומרים אחריו.

כידוע, מנהג הגר"א שאין הקהל אומר וידוי עם הש"צ, וזה מתאים עם תשובה זו, שגם בוידוי הש"צ מוציא את הקהל ידי חובתו, וגם לעיקר יסודו של הגאון, שאם הש"צ בא להוציא יד"ח את הקהל, צריך לאומרו דוקא תוך חזרת הש"צ. בהקשר זה יש לציין המנהג, שהובא בראשונים מסידור רב עמרם, שש"צ אומר וידוי גם בתפילת מנחה בערב יום הכיפורים, כדי להוציא מי שאינו בקי, יעוין ברא"ש ואבודרהם הנ"ל שהביאוהו, וכן מפורש בסידור רב עמרם מהדורת ר"ד גולדשמידט ע"י קסב: "וש"צ אומר זה הוידוי לאחר שיסיים תפילתו בפני הקהל, כדי להוציא את הרבים ידי חובתן". עכ"ל. לפיכך צ"ל שמש"כ שם ע"י קס, שש"צ אומר וידוי בתוך התפילה, אינו מוסב על מנחה ערב יוה"כ, אלא על תפילות יוה"כ עצמן. ראה גם בשאר ספרי הקדמונים שדברו בזה וצוינו ע"י המהדיר שם. ראה עוד בטור או"ח ס"י תר"ז, הובא כל הענין בשם הראב"ה. וראה באריכות משנז' שם בב"י וב"ח לבאר ענין זה וחזינן בדבריהם היסוד האמור: שאם הש"צ אומר להוציא ידי חובה, היה צריך לאומרו בתוך התפילה, אך לא מבואר להדיא מאי טעמא. אכן מתשובת הגאונים הנ"ל, נתגלה לנו טעמו של דבר, וכבר הרגיש בזה הב"ח שם, ע"י עליו. אמנם משי' לעיל לבאר תשובת הגאון רב שרירא הנ"ל, שאין ש"צ מוציא את הרבים בוידוי, יעוין ב"י שם שלא פ"י כן בדבריו ונראה מדברי הב"י דלכו"ע מהני הש"צ להוציא יד"ח, והשאלה היא אם תקנו זאת חז"ל או לא תקנו, ע"י ש היטב, וצ"ע.

קונטרס ברורים נוספים בגדרי מצוות התשובה, הוידוי קנט

נחזור כעת לברר את עיקר השאלה שהעלנו בראש דברינו: האם יש אפשרות לאילם לקיים מצוות וידוי. כאמור יש לדון לצאת מדין "שומע כעונה", כפי שעולה מדברי הגאונים והראשונים, אך שעדיין יש להעיר כי יש מקום לחלק בין הנושאים, עפ"י שיטת הריטב"א סוכה לח, ב ושבלי הלקט סי' ב' בשם ר"א ב"ר שלמה: שכל שאינו ראוי לעשות אי אפשר לו לצאת מדין שומע כעונה, וראה שאגת אריה סי' ו', שהבאנו בתוך דברינו לעיל בהגהות אשרי ריש חולין כתב בשם אור זרוע וז"ל: "ומיהו איני יודע אם ה"ה אלם אם יוצא בברכת אחר וכו', הואיל ואין אלם יכול לברך". ע"כ. לכאורה כונתו לסברת ריטב"א ושבה"ל הני"ל, שצריך להיות ראוי לענות. אמנם יעוי' ט"ז יו"ד סי' א' ס"ק י"ז, שלא פ"י כן כונת הגהות אשרי, ועפ"י שיטתו באו"ח סי' קמ"א ס"ק ג', אבל מ"מ הדברים נכונים מצד עצמם עפ"י שיטת הריטב"א, דהואיל וצריך ראוי לענות, הרי אין האלם ראוי לכך. אם כן אפ"י לפי מה שס"ל לרש"י ותוס' סוכה שם, שא"צ שיהיו ראויים לענות, היינו דוקא באופן שיש איסור בלבד, כמו באמצע התפילה והאדם מצד עצמו ראוי לענות, משא"כ באלם שאינו ראוי כלל לענות, י"ל שגם הם יודו, וכן יש ללמוד מדברי שאג"א הני"ל, עיי"ש שהאריך. וראה עוד שו"ת המאיר לעולם ח"א סי' ו'.

אמנם רבינו המנח"ח מצוה שס"ד, העלה שעיקר מצות וידוי בפה דוקא. והוידוי בפה מעכב את הכפרה, אפ"י מי שהוא אנוס ואין לו האפשרות להתודות בפיו, נמי אינו מתכפר, הואיל ומ"מ לא התודה, אלא שמ"מ אע"פ שלא התודה ה"ז צדיק, דענין זה אינו תלוי בכפרה אלא בתשובת הלב, עיי"ש בדבריו. יש לציין גם מש"כ הפמ"ג בפתיחה כוללת חלק ג' אות י', שהביא דברי הרמב"ם, שעיקר התשובה היא וידוי דברים בפה ומבואר מדבריו, שאין הרהור מועיל וכתב על כך: "ולענין קידושין הרהור בלב סגי דתו לא מקרי רשע משהתחיל לקבל תשובה בלבו ולעזוב דרך רשע וכו'". ע"כ. וזה מבואר בהמנח"ח. ויעוי' בספר מי באר שעל פתיחת הפמ"ג, מש"כ לישיב קו' המנח"ח על יסוד זה מהגמ' שבועות יב, ב ואכ"מל.

אמנם מענינים ביותר דברי המנח"ח שם, שהעלה שמי ששב בכל לבו כפי הדין, יכול למנות את חבריו שיהיה שלוחו, על מצות וידוי, והוא יתודה במקומו ומעשה השליח יתיחס אל המשלח, וכמו שמצאנו אצל משה רבינו ע"ה, שהיה שלוחם של עם ישראל להתודות בחטא העגל, וכן חזינן שהכהן הגדול ביום הכפורים, מתודה על עונות אנשי ביתו ועל עונות אחיו הכהנים, וכן מתודה בשעיר המשתלח על עונות כל ישראל, וכל זה בתורת שליחות, ש"מ שמועילה שליחות למצות וידוי. אכן לפום פשוטו, דברי המנח"ח מחודשים מאד מאד, שהרי כלל גדול בידינו, שאין השליחות מועילה למצוה שבגופו, וכל מצוות התלויות בדיבור הן מצוות שבגופו, ואדרבה מלשון המפרשים נראה שענין "שומע כעונה" הוא עצמו גדר שליחות, ראה ב"ח או"ח סי' תל"ד ותשובות חלקת יואב חלק חו"מ דיני שלוחין סי' ג'. אם כן, לכאורה, כל אפשרות של שליחות, הקיימת במצוות שבדיבור היא ע"י "שומע כעונה". ויש לפרש: שע"י השמיעה מתקיימת גם המצוה שבגופו, ומה שלמד המנח"ח מעבודת הכה"ג ביוה"כ, צ"ע אם אפשר ללמוד מהלכות קבועות שנאמרו בתורה, שכך הוא מצותו, ואדרבה, הרי התם רק הכהן הגדול יכול להתודות, ולא שאר כל העם, ואם הוא דין שליחות אכתי תקשי, כל מידי דאיהו לא מצי עביד שליח לא מצי מישוי, אלא ודאי שאין זה דין שליחות, אלא כך היתה גזרת הכתוב, ואין ללמוד משם לשאר מקומות שתועיל שליחות.

ועוד יש לדון, לענין וידוי, אם יועיל ע"י כתיבה, לפי שנקטו כמה פוסקים "דכתיבה כדיבור", וע"י תשובות הגרע"א סי' ל' ל"ב, ועוד אכן לענין תשובה וידוי, מצאנו להדיא בספר כד הקמח לרבינו בחיי, ערך וידוי שכתב עפ"י המדרש: "מי שאינו יכול להתוודות בפיו יתודה בלבו, שכן בני קורח לפי שהיו רואים שאול פתוח תחתיהם ואש מלהטת עליהם, לא היו יכולים להתוודות בפיהם והתודו בלבם, שנאמר: **רחש לבי דבר טוב** וקבלם הקב"ה". וראה גם במסכת שמחות זוטרת, וכן בספר תורת האדם להרמב"ן ז"ל, שער חסוף לענין שכיב מרע.

הדרך לדיננו: בודאי שהאילם לכאורה לא גרע מהם ויתודה בלבו, ומ"מ בודאי, שעיקר המצוה מדין תורה, היא **וידוי בפה דוקא** כמפורש ברמב"ם והוא גופיה פסק בפ"א מה' ברכות, שהרהור כדיבור לענין ברכות, והכא כתב דוקא להתוודות בשפתיו מה שגמר בלבו, ראה משי' עז' בספר ארחות חיים ספינקא או"ח סי' תר"ז, והדברים צריכים ברור, וע"ע פי' הגר"י פרלא על ספר המצוות חלק ג' פרשה מ"ב, ולדין צריך הכרע כיצד יעשו האילם והאילמת, שאינם יכולים לדבר לענין הוידוי – ועדיין צריכים אנו למודעי, מפי רבותינו גדולי הפוסקים שיכריעו בדבר.

ה

התשובה ומצות תקיעת שופר

לשון הרמב"ם בפ"ג מה' תשובה ה"ד: "אע"פ שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב רמז יש בו כלומר עורו ישינים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם ויעזבו כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה וכו'". עכ"ל. ראה בספר עבודת המלך שציין מקורות להרמב"ם במדרשי חז"ל, ונראה ע"פ כל הנ"ל לברר את יסוד מצות תקיעת שופר, ואיך אכן מכוון הוא עם ענין התשובה המרומז בו בהתחשב בדברים שכתבנו על הענין לעיל.

שנינו במסכת ר"ה כח, א: "שלחו ליה לאבוא דשמואל כפאו ואכל מצה יצא מאן אילימא וכו', אמר רב אשי שכפאוהו פרסיים אמר רבא זאת אומרת התוקע לשיר יצא פשיטא, היינו הך, מהו דתימא התם אכול מצה אמר רחמנא והא אכל אבל הכא זכרון תרועה כתיב והאי מתעסק בעלמא הוא קמ"ל. אלמא קסבר רבא מצוות אין צריכות כונה". ע"כ בגמ'. בפירוש רש"י שם: "מהו דתימא התם אכול מצה קאמר רחמנא והא אכל, ונהנה באכילתו, הלכך לאו מתעסק הוא שהרי אף לענין חיוב חטאת אמרינן כריתות יט, ב, המתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה, קמ"ל, דאע"ג דמתעסק הוא יצא דמצוות אין צריכות כונה". עכ"ל לפירש"י צ"ב המשך לשון הגמ': "אבל הכא זכרון תרועה כתיב, דלאיזה צורך הובא פסוק זה, שהרי הסברא שאכילת מצה מועילה אך במתעסק היא משום שאכן נהנה, וא"כ בתקיעת שופר שאין בה לכאורה הנאה, מתעסק לא יצא, ואם כן מה הדין בטעמא "דזכרון תרועה כתיב", וצ"ע.

קונטרס ברורים נוספים בגדרי מצוות התשובה, הוידוי קסא

אכן בפ"י רבינו חננאל שם כתב: "פשיטא מהו דתימא התם תאכלו מצות אמר רחמנא והא אכליה אבל הכא בענין תקיעות כונת הלב בעינן וליכא קמ"ל מצוות אין צריכות כונה". עכ"ל. משמעות הדברים: דסד"א שיש בתקיעת שופר ענין מיוחד הדורש כונת הלב, ולכן אע"פ שבכל מקום מצוות א"צ כונה, מ"מ בתקיעת שופר המצוה צריכה כונה, קמ"ל שאף בשופר יוצא המתעסק ידי חובתו הואיל ואין מצוות צריכות כונה. ופי' ר"ח עפ"י דברי הרמב"ם הנ"ל, שאכן לא היה הנידון בסוגיא לחלק בין שופר לכל המצוות, לענין מצוות צריכות כונה או א"צ כונה, על הכונה לצאת ידי חובה, דזה פשיטא שאין חילוק בין מצוה למצוה, שהרי ענין זה הוא מכללי המצוות, ולא באה התורה לחלק ביניהם, ברם הכא הנידון הוא על כונה מיוחדת שיש במצוות תקיעת שופר, וכמשי"כ הרמב"ם: "רמז יש בו כלומר עורו ישנים משנתכם וכו'", וכל זה נרמז במקרא "זכרון תרועה", וס"ד אמינא שאין זה רק לרמז בעלמא, אלא כך הוא בעיקר דין מצוות שופר והוא לעכובא, שתהיה בתקיעות השופר כונת התעוררות התשובה, ולזה קמ"ל דמ"מ יוצא ידי"ח. לכאורה, אפשר לפרש דבודאי נכון הוא שכך היא המצוה, שתהיה התעוררות תשובה וכמו שנאמר זכרון תרועה, אבל לעולם אין זה אלא רמז, אבל עיקר המצוה היא גזירת הכתוב כלשון הרמב"ם ולכן בדיעבד יצא ידי"ח, ונמצא אפוא שיש סימוכין לשיטות הרמב"ם בסוגיא זו ועפ"י פי' ר"ח, ודוק.

אבל עדיין צע"ג אם אפשר לפרש הסוגיא כן אליבא דהרמב"ם. לשון הרמב"ם בפ"ו מה' חמץ ומצה הי"ג: "אכל מצה בלא כונה כגון שאנסוהו גויים או ליסטים לאכול יצא ידי חובתו", עכ"ל. כתב שם בפ"י רבינו מנוח: "ואי קשיא לך היכי פסק הרב בהלכות שופר פ"ב הי"ד ומגילה פ"ב הי"ה דבעינן כונה לצאת וכאן פסק דלא בעי כונה, אי"כ קשיא דידיה אדידיה, תריץ דכיון דק"ל דכל עושה עבירה מתעסק הוא, ולית ביה כונה, הי"נ הכא כיון שנהנה באכילת המצה אע"פ שלא נתכוין יצא. מפי מורי יצ"ו, והוא מדברי הראב"ד בספר "כתוב שם" ספ"ג דר"ה". ע"כ. עיין עוד בכס"מ בה' שופר שם בשם הר"ן, וז"ל: "וכן פסק הרמב"ם ז"ל בפ"ב מה' שופר דצריך שיתכוין משמיע להוציא ושומע לצאת, הא לאו הכי לא יצא, אלא שבפ"ו מה' חמץ ומצה כתב דכפאוהו ואכל מצה יצא, ולא פליגא דידיה אדידיה, דס"ל דבתקיעת שופר כיון דחזינן דרי' זירא אמר לשמעיה איכוין ותקע לי נקטינן דצריך כונה, אבל בכפאוהו ואכל מצה כיון דלא חזינן בגמ' מאן דפליג עליה בהדיא לא דחינן לה, דאע"ג דבתקיעת שופר לא יצא הכא יצא שכן נהנה כדאמרינן בעלמא כריתות יט, ב, המתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה וכו'". ע"כ.

לכאורה על פי דרך הראשונים בישוב פסקי הרמב"ם, הרי יוצא שהרמב"ם מפרש כפירש"י, שסברת החילוק הוא משום "שכן נהנה", ואינם מפרשים הגמ' כדרך פי' ר"ח. אמנם אפשר לפרש פסקי הרמב"ם גם עפ"י פי' הר"ח, דלעולם ק"ל מצוות א"צ כונה, ולכן אכל מצה בלי כונה יצא, ולא משום שנהנה, ואין דמיון בין איסורין למצוות, דרק לענין איסורים נאמרה הסברא "שכן נהנה", הואיל וסיבת האיסור היא ההנאה שאסרה התורה משא"כ לענין מצוות, אין כונת התורה במצוות אכילת מצה לצורך הנאת האדם, ואכן כבר העירו על זה כמה מגדולי המפרשים, ועי' שפת אמת ר"ה שם. אמנם החילוק בין מצוה ושופר הוא משום זכרון תרועה וכמו שפי' ר"ח, וס"ל להרמב"ם דכך הלכה שאכן צריך "זכרון תרועה", וכפי הטעם שנתבאר, שהמצוה באה לעורר לתשובה ואע"פ שהיא גזירת הכתוב,

מ"מ בגלל שנכלל בה במצוה רמז לתשובה, לכן הכונה היא לעיכובא, כמו שבארנו בדברינו לעיל הטעם שכונה מעכבת בשופר הוא בגלל זכרון תרועה, ודוק.

אכן, ההלכה ברמב"ם בה' שופר שממנה הקשו סתירת דבריו, כך היא: "המתעסק בתקיעת שופר להתלמד לא יצא חובתו, וכן השומע מן המתעסק לא יצא, נתכוון שומע לצאת ידי חובתו ולא נתכוון התוקע להוציאו או שנתכוון התוקע להוציאו ולא התכוון השומע לצאת, לא יצא ידי חובתו עד שיתכוין שומע ומשמיע". עכ"ל. ראה במגיד משנה שם, שהעתיק כל סוגיות הגמ' במסכת ר"ה וכן את מחלוקת הראשונים, אם מצוות צריכות כונה או לאו, והקשה הוא הסתירה מכפאוהו לאכול מצה, והוא כתב לחלק בזה"ל: "ואולי שהוא סובר שכיון שאין אדם עושה מעשה בתקיעת שופר אלא השמיעה ואפילו התוקע עיקרון השמיעה, לפיכך צריך כונה, משא"כ באכילת מצה, ורבה הוא שהשוה דינן ולפיכך דקדקו ואמרו: אלמא קסבר רבה מצוות א"צ כונה, ולא דקדקו כן מההיא דכפאוהו ואכל מצה". ע"כ לשונו.

דברי רבינו המ"מ צריכים תלמוד: איך אפשר לדחות ההשואה שהשוו בגמ' עפ"י סברא וראה במפרשי הרמב"ם שם. אך לדרכנו סברת הרמב"ם מפורשת בגמ', ואפשר לחשוב כך: שהכונה בשופר היא חלק ממעשה – המצוה של שופר, ראה משי' בספר מלמד התלמידים להקדמון רבי יעקב אנטולי ז"ל, שהיה חותנו של רבי שמואל אבן תיבון ז"ל, והוא ספר דרשות על התורה וכך הם דבריו בפרשת נצבים ע' קעז: "וכבר העירנו על זה הענין המעיר ישנים הרב רבינו וכתב דבר ז"ל: "אע"פ שתקיעת שופר ברי"ה גזיה"כ וכו'", ובמקום אחר אמר שהתקיעה היא הערה על התשובה וכו', ואילו נתנו אל ליבם בעלי התלמוד ללמוד הכתוב והקבלה כראוי, ימצאו המכוון בפירוש במשנה ובגמרא, שהרי במשנה אמרו: "היה עובר אחורי בית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגילה אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא אע"פ שזה שמע וזה שמע זה כיון לבו וזה לא כיון לבו", וסמך למאמר זה: "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכאשר יניח ידו וגבר עמלק וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה אלא כל זמן שהיו מכוונים לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים וכו'" כיוצא בו: "והביט אל נחש הנחושת וחי וכו'". היש ספק ששני הענינים האלה שנכתבו במשנה, מאין זכר להם בגמרא כשאר משניות, שלא נזכרו שם אלא לראיה, שהשופר גם כן יבא להעיר אותם שיכוננו לבם לשמים והיא התשובה הגמורה". ע"כ לשונו. וראה עוד שם מה שהאריך בזה, והביא גם מהגמ': "אמרו לפני מלכויות וכו' ובמה בשופר", הרי שמפרשים חז"ל טעמי מצות שופר, והוא מקור נאמן לדברי הרמב"ם.

נמצינו למדים ע"פ סדר דבריו, ענין הכונה שיש בשופר שהוא ענין: "שיהיו מכוונים לבם לאביהם שבשמים", כמו שמפורש שם בדבריו, דזוהי כונת המשנה שהשומע קול שופר שיוצא ידי חובתו, רק אם כיון לבו לצאת. וזה מתאים גם עם הגמ' הנ"ל יחד עם פי' ר"ח שזהו הטעם לחלק בין מצה לשופר, משום קרא ד"זכרון תרועה", והיינו דמ"זכרון תרועה" לפינן שצריך כונה לאביהם שבשמים, וכונה זו מעכבת.

מן הראוי גם להזכיר כאן ולהביא את לשונו של הרמב"ם, בספר מורה הנבוכים, חלק שלישי, פרק מ"ג: "כן ראש השנה יום אחד שהוא יום תשובה והערת בני אדם משכחתם

קונטרס ברורים נוספים בגדרי מצוות התשובה, הוידוי קסג

ומפני זה יתקע בו בשופר כמו שבארנו במשנה תורה וכאילו הוא הצעה ופתיחה ליום הצום כמו שהוא מפורסם בקבלת האומה מענין עשרת ימים שמר"ה ועד יוה"כ"י. ע"כ.

אמנם עלינו לדעת כי אין זו דרך שאר הראשונים, אע"פ שהביאו דברי הרמב"ם שבה' תשובה, עיין בחיבור התשובה להמאירי ע' 277 278, שהביא דברי הרמב"ם בתוספת נופך משלו, ומ"מ המשיך שם עמודים 280-285 לבאר דין הכונה במצות שופר ולא נזקק כלל לפרש עפ"י דברי הרמב"ם אלו כדעת בעל מלמד התלמידים. ראה גם במאירי ר"ה שם ע' 87, שמפרש ש"י הרמב"ם כדרך הראשונים הנ"ל, לחלק בין סתם מצוה למצוה שיש בה הנאה.

בס' טורי אבן שם מביא שהרמב"ן בספר מלחמות ה', מני"ל להגמי' שאם כיון לבו לצאת יצא דהיינו כונת מצוה, אולי הכונה כאן היא לכונת הלב וכמו שמצינו בכונת פסוק ראשון בקריאת שמע ומה"ט העלה הרמב"ן דמ"ד מצוות א"צ כונה, א"צ שום כונה. הטורי אבן תמה עליו, שאין שתי אלו הכוונות שייכות להדדי, דכונת מצוה, היינו לעשות זה המעשה לשם מצות הבורא שציוהו עליו, ואילו כונת הלב, היינו שיכוין וידע המילים שמוציא מפיו, ואע"פ שאינו מכוון לצאת יד"ח המצוה, עי"ש שהאריך בזה בדברים נפלאים וראה משי' לעיל בדברינו על הכונה בתקיעת שופר וכן מבוארת מסקנתנו: שאכן רק בקריאת שמע צריך כונת הלב, שנאמר על לבבך, ולא בשאר מצוות, והנה פשוט שגם בתפילה בלי כונה אין צריך להנידון דמצוות צריכות כונה, אלא משום שישוד מצות תפילה הוא בלב, בלי כונת הלב אין מעשה תפילה כלל, וראה גם מה שמבאר בספר חידושי רבינו חיים הלוי על הרמב"ם ה' תפילה, שיש כונה שמעכבת רק באבות, והיינו כונת פירוש המילים, ויש עוד כונה שמעכבת בכל התפילה "והיא עמידה לפני המלך", יעו"ש ברור הדברים בהרחבה ומ"מ כיון דפשיטא ליה להטו"א שאין כל כונת הלב בשופר, לכן תמה ודחה דברי הרמב"ן במלחמותיו, אכן לפי כל מה שהובא מדברי הרמב"ם בה' תשובה ובספר מו"נ, ומדברי ר"י אנטולי במלמד התלמידים, ועפ"י מה שנתבאר עפ"י פי' ר"ח בסוגיא דר"ה הנ"ל, הנה יש סימוכין לדברי הרמב"ן להשוות שופר לק"ש. כלומר: שהנידון הוא כאן משום כונת-הלב ולא משום כונת-המצוה. כמו שהסברנו לעיל בדברינו, שיש כמה מצוות יסוד התלויות בכונה: ק"ש, תפילה ותקיעת השופר – שהכונה היא מעשה-המצוה. אמנם מדברי כמה מן המפרשים בסוגיא דר"ה שם, משמע שיש אפשרות לפרש ענין כוונה נוסף על שני הכוונות שנתבארו, היינו כוונת הלב וכוונת מצוה, והכוונה הנוספת היא באופן החל כאשר מוציא את חברו, דאז י"ל שאע"פ שהוא עצמו היינו התוקע מתכוין לשם מצוה, וכמובן שיש לו גם כונת הלב, מ"מ כדי שגם חברו יצא ידי חובתו מאותה תקיעה, לא סגי בזה, אלא צריך שיתכוון התוקע להוציא את השומע. אע"פ שהשמיעה היא המצוה, שכך היא נוסח הברכה "לשמוע קול שופר", ואין אומרים לתקוע בשופר, מ"מ לא די בכך שהשומע שומע תקיעת שופר, והיא תקיעה של מצוה, אלא צריך "שיצטרף מעשה התקיעה אל המצוה". ולכן צריך כונת התוקע, להוציא את השומעים, וכבר הזכרנו עי"ש מה שמבואר במפרשים בענין "שומע-כעונה", שהעונה הוא קצת בגדר שלוחו של השומע. דהיינו, אע"פ שצריך בעיקר את השמיעה ועי"כ כך נעשה כעונה, מ"מ השומע צריך גם את מעשה הדיבור של העונה. אמנם יש לחלק הדברים לגבי תקיעת שופר דהתם ב"שומע כעונה" צריך בעיקר את העונה, אלא "שומע כעונה" וע"כ צריך "צירוף של העונה", ואילו בשופר כל עיקר המצוה היא השמיעה, מ"מ בעיני נמי

מעשה התקיעה, היינו שצריך: "שמיעת קול שופר שבאה מכח תקיעה", ולכן צריך תוקע בר חיובא. אכן ה"ה נמי לענין צירוף התוקע אל השומע, שצריך שיהיה גדר שליחות לענין זה, וזוהי הכונה שצריך התוקע לכיון להוציא את השומע, ועיין בס' יום תרועה שם בסוגיא, וכן בספר בעל המאור ובס' המלחמות לרמב"ן ועוד אכמ"ל.

נמצינו למדים שלושת מיני הכוונות שיש במעשה המצוות: א) כונה לצאת ידי חובה, וזה הוא דין בכל המצוות, אלא שיש דעות בין הפוסקים לחלק בין מצוה שבדיבור או מעשה, וכן החילוק האמור לענין מצוה שיש בה הנאה, ב) כונת הלב בק"ש ותפילה ובתקיעת השופר ושמיעתה. ג) כונה להוציא אחרים שהוא גדר שליחות לקיים המצוה. ראה בספר מאמר הנפש לרמ"ע מפאנו חלק ד' סי' י"ז, דברים נכבדים בענין כונה זו להוציא אחרים. וראה גם משי"כ עליו הגרמ"ד פלוצקי ז"ל, בעל כלי חמדה, בתולדות רמ"ע מפאנו, ע' 80, ואכמ"ל.

ו

נספח מדברי כ"ק האדמו"ר מליובאוויטש (שליט"א) זיע"א

על נושא מצות התשובה

אמר המחבר: לאחר שכתבתי הדברים לעיל בנושא שיטות רבותינו הראשונים, הזמנתי להגיד שיעור בפני הישיבה הגבוהה והכולל של חסידי חב"ד בקרית שמואל שבחיפה — והרציתי דברים על שיטת כ"ק אאמו"ר הרב הנזיר זצ"ל, בעקבות מורו ורבו אור ישראל וקדשו מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, בנושא התשובה — שהיא מצוה כוללת והיודי הוא בטויה המעשי, ורק אותו מנה הרמב"ם כמצות-עשה.

אחד מן האברכים הואיל להודיע לי, שבדברי מרן כ"ק האדמו"ר מליובאוויטש (שליט"א) זיע"א, נידונו הדברים על אותה הדרך, אם כי בסגנון אחר במקצת, ומנהל הישיבה הרב החסיד התמים ר' שמואל פרומר שליט"א, הואיל לשלוח לי את הדברים על הנושא הזה, שנדפסו בספר ביאורים באגה"ת והננו מדפיסים דבריו המוגהים בענין זה, להלן, ככתבם וכלשונם — ובי"ה שזכיתי לכוון קצת לדבריו ולשטתו — ער כמה שדעתי הדלה משגת.

אמנם יורשה להעיר שלענ"ד — והורמנא נקיטנא להחזיק בשיפולי גלימתו של כ"ק האדמו"ר (שליט"א) זיע"א — שבאמת לא רק ענין "עזיבת החטא", אלא כלל "ענין התשובה", היא מצוה כוללת, ובודאי גם המנחת חנוך ראה דברי הרמב"ם בפתחת הלכות תשובה, שמנה התשובה והיודי יחדיו כמצוה — "שישוב וכו' ויתודה". השאלה היא לא רק לגבי המנין של המצוות, אלא לגבי עצם הגדרתן — ובודאי שני הדברים היו ביסוד שיטתו של רבינו הרמב"ם, כשלא מנה את "התשובה" כמצוה, ומנה את ה"יודי" בכלל ולא בקשר דוקא עם תשובה ואכמ"ל, אלא להשוות הדברים, שבעז"ה עוד נבארם, שמעין זה אולי גם אפשר לומר, גבי הטעם שלא מנה הרמב"ם "זכירת יציאת מצרים" שבכל השנה כמצוה ומנה המצוה של "הסיפור וההגדה" בליל הפסח — והזכירה היא בלב — והוצאתה בפה מתיחדת לפסח, כמו שנבאר בעז"ה בענין המאמר של רבן גמליאל: "כל שלא אמר וכו' לא יצא ידי חובתו", להלן.

קונטרס ברורים נוספים בגדרי מצוות התשובה, הוידוי קסה

דברי כ"ק האדמו"ר

מרן מנחם מענדל שניאורסאהן מליובאוויטש (שליט"א) זיע"א

א. כשרבנו הזקן מתחיל להסביר את מהותה של התשובה (אשר היא עזיבת החטא), פותח הוא במלים: "מצות התשובה". בכך שהוא כותב: "מצות התשובה" [ולא – "ענין התשובה", או, סתם, "והנה התשובה" (כדוגמת ריש חינוך קטן)] – הוא מבהיר שהתשובה היא – **מצוה**. דבר זה שהתשובה היא מצוה, אומר רבנו הזקן, גם לשיטת הרמב"ם והסמ"ג. שכן דבריו הם גם לדידם. כפי שמוכח מן האמור בהמשך: "ולכן לא הזכירו הרמב"ם והסמ"ג כו"¹.

ישנם מן האחרונים (מנחת חינוך, מצוה שס"ד), הסוברים: לשיטת הרמב"ם אין התשובה מצוה, אלא שהרוצה לשוב בתשובה – מצוה עליו להתוודות (כדוגמת המצוה, מ"ע רכ"ב): "וכתב לה ספר כריתות", שהגירושין הוא דבר התלוי ברצון והמצוה היא רק שהרוצה לגרש – עליו לגרש על ידי ספר כריתות. אך מלשון רבנו הזקן מתברר, שהוא סובר: שגם לשיטת הרמב"ם התשובה היא **מצוה**.

מעיון בדברי הרמב"ם, נראה שהוא אומר כך בפירוש: מיד בתחלת הלכות תשובה, בכותרת הוא כותב: "מצות עשה אחת, והוא שישוב החוטא מחטאו לפני ה' ויתוודה". הרי **מפורש**, אם כן בדברי הרמב"ם, שגם התשובה עצמה (ולא רק הוידוי) היא **מצוה**.

כך גם מוכח ממה שאומר בהלכות תשובה פרק ב' הלכה ב': "ומה היא התשובה? הוא שיעזוב החוטא חטאו, ויסיר ממחשבתו, ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד, שנאמר: יעזוב רשע דרכו וגו'". מזה שהרמב"ם מביא את הפסוק בספר ישעיה (נה, ז): "יעזוב רשע דרכו", ולא את הפסוק בחומש (ואתחנן ד, ל. נצבים ל, ב): "ושבת עד ה' אלקיך" – ניכר שרצונו להוכיח שהיא ציווי. ומשום כך הוא מביא את הפסוק: "יעזוב רשע דרכו", שהוא בלשון ציווי, ולא את הפסוק: "ושבת", שהוא סיפור דברים, כפי שהרמב"ם מפרש בהלכות תשובה (פרק ז' הלכה ה'), בקשר לפסוק בפי נצבים.

כן מוכח מדברי הרמב"ם (שם, פרק ב' הלכה ג'): "כל המתוודה בדברים ולא גמר בלבו לעזוב, הרי זה דומה לטובל ושרץ בידו, שאין הטבילה מועלת לו עד שישליך השרץ".

– לכאורה: מה הצורך בהבאת הדוגמה של "טובל ושרץ בידו"? והרי די היה בקביעה, שוידוי בלי עזיבת החטא אינו מועיל! אלא שבדוגמה זו, מתכון הרמב"ם לסייע, בהגדרת התשובה (וכפי שבכמה וכמה הלכות, מבאר הרמב"ם פרטים שונים בהבאת דוגמאות):

כשם שבי"טובל ושרץ בידו" (שאין כאן ההפרעה בגלל "חציצה") – החזקת השרץ ביד, אינה גורם **צדדי** המונע את השפעת הטבילה (כ"חציצה" למשל, או "מחוסר זמן", וכיוצא בהם, שאינם ענינים של טומאה, אלא גורמים הדרושים לטבילה²), כי אם פעולה שמהותה

החזקה בטומאה והתחברות אליה. ומאחר שהאדם מחזיק בטומאה, אין מקום לכך שבה בשעה יתקיים בו היפוכו של דבר (— טבילה) עזיבת הטומאה — היטהרות מטומאה.

אף, ב"המתוודה בדברים ולא גמר בלבו לעזוב" — כן: "לא גמר בלבו לעזוב", אינו גורם צדדי (כסברת האחרונים שמצות התשובה היא הוידוי, ואילו עזיבת החטא היא דבר צדדי בלבד, והקדמה לכך, כלומר — כשאדם רוצה לשוב בתשובה, חלה מצות הוידוי) אלא, אדרבה, עיקר מצות התשובה וטהרה מטומאת חטא...⁴, הוא הגמר בלב לעזוב את החטא — השלכת השרץ, אלא שנוסף לכך יש צורך גם בוידוי — טבילה.

ב. ברם יש להבין: נכון, אמנם שמדברי הרמב"ם כמוכח שגם התשובה — עזיבת החטא — היא מצוה, אבל מה ענינו של רבנו הזקן באגרת התשובה להדגיש, שעזיבת החטא היא מצוה: באגרת התשובה הוא מסביר את תוכן התשובה, והיה לו, איפוא, לכתוב: "ענין התשובה", או "מהות התשובה", או סתם, "התשובה", מה מקום — כאן להדגיש שזו מצוה?

הדבר יובן לאחר הקדמת הסבר העובדה, שהרמב"ם אינו מונה את עזיבת החטא במנין המצוות. (והוא מונה רק את הוידוי (מ"ע ע"ג). למרות שגם לדעתו "עזיבת החטא", נכללת במצוות התשובה, כמוסבר לעיל בהרחבה. אפשר למצוא לנידון שני הסברים:

א. עזיבת החטא (הקבלה לא לחטוא להבא), היא מן "הציוויים הכוללים", המקיפים את כל המצוות, ו"ציוויים כוללים" נכללים במנין המצוות, במקרים שיש בהם חידוש מיוחד (וכלשון הרמב"ם בשרש ד', בנימוק לזה שאינו מונה את הציוויים הכוללים: "כי לא צוה לעשות דבר זולת מה שידענו") — אין "עזיבת החטא" נמנית, בכל זאת, במנין המצוות, שכן תוכנה — קבלה ו"גמר בלב" לא לחטוא עוד. ודבר זה נכלל כבר במצות: "קבלת עול מלכות שמים" (מצוה ב') וב"להאמין יראתו... ולא נהיה ככופרים ההולכים בשרירות לבס" (מצוה ד'). החידוש היחיד שישנו בתשובה הוא הוידוי⁵, וזה נמנה אמנם על ידי הרמב"ם במנין המצוות (מ"ע ע"ג).

ב. כל מצוה שיש בה שני חלקים, מחשבה ודיבור או מעשה — נמנה מתוכה במנין המצוות, רק חלק הדיבור והמעשה שבה, ולא חלק המחשבה שבה.

כך אנו מוצאים:

א. במצוות תלמוד תורה, למרות שעיקר מהות תלמוד תורה, היא הבנה והשגה [שמשום כך נפסקת ההלכה לגבי תורה שבעל-פה: "אם אינו מבין הפירוש, אינו נחשב לו לימוד כללי" (הלכות תלמוד תורה לרבנו הזקן, פרק ב' הלכה יג, אורח חיים סימן ג', סעיף ב')] — הרי, בכל זאת, לגבי ברכת התורה [שהיא ברכה על מצוות תלמוד תורה, וכנוסח הברכה: "אשר קדשנו במצוותיו וצונונו"] — "המהרהר בדברי תורה — אינו צריך לברך" (למרות שגם אז הוא מקיים מצוות תלמוד תורה), שכן, "הרהור לאו כדיבור הוא" (שולחן ערוך רבנו הזקן, סימן מ"ז, סעיף ב'. וראה גם סימן א' סעיף ו').

קונטרס ברורים נוספים בגדרי מצוות התשובה, הוידוי

(ב) במצות תפילה, שהיא מורכבת משני חלקים: עבודה שבלב וכן דיבור, למרות שעיקר ענין התפילה הוא הכוונה והעבודה שבלב, והדיבור שבתפילה הוא "רק שיהיה הקול מעורר הכוונה".

[והרי לכן: (א) המקור למצות עשה של תפילה הוא הפסוק: "ועבדתם את ה' אלקיכם", ואנו למדים שהכוונה בזה לתפילה – מפירוש חכמינו ז"ל לפסוק: "ולעבדו בכל לבבכם" – "אי זו היא עבודה שבלב? – זו תפילה" (רמב"ם, ריש הלכות תפילה, ובכסף משנה שם), (ב) כשנעדרת הכוונה הכללית של התפילה, (כ"דע לפני מי את העומד" וכיו"ב), הרי לא זו בלבד שהדבר נכלל בין חמשה דברים "המעכבין את התפילה" (שם ריש פרק ד'), אלא ש"תפילה שאינה בכוונה אינה תפילה" (שם הלכה ט"ו).

אף על פי כן נחשב הדיבור שבתפילה במנין המצוות, וכפירוש הביטוי: "יתפלל". והמצוה נחשבת בין מצוות שבדיבור, בפה. ועיין ברכות (כא, רע"א) ועוד – ולא הכוונה שבה.

ובדרך זו גם מצות התשובה, למרות שעיקרה הוא עזיבת החטא (וכלשון הרמב"ם הלי תשובה, פרק ב', הלכה ב': "ומה היא התשובה? – הוא שיעזוב החוטא חטאו כו"'). ואילו וידוי הדברים הוא רק תוצאה של עזיבת החטא, כפי שגמר בלבו (כלומר, ביטוי בפה של "עניינות אלו שגמר בלבו" – רמב"ם שם), עם זאת, הרי מאחר שעזיבת החטא היא דבר שבלב, שאינו קשור בדיבור (וכפי ההלכה – קידושין מט, ב. אבן העזר סימן ל"ח, סעיף ל"א), שגם על ידי הרהור תשובה, נהפך רשע לצדיק גמור, ואילו הוידוי הוא ענין שבדיבור – מונה הרמב"ם את הוידוי במנין המצוות ולא ענין עזיבת החטא.

ג. מתוך שני ההסברים האמורים, שעזיבת החטא אינה נחשבת במנין המצוות (א) מפני שהיא "ציווי כולל", (ב) מפני שהיא ענין שבלב] – מתקבל יותר ההסבר השני, שכן אין ההסבר הראשון "חלק" כל כך:

כאמור לעיל גם "ציוויים כוללים" נכללים במנין המצוות, כשיש בהם חידוש מיוחד ולפי זה מתעוררת השאלה: בתשובה הרי יש צורך לא רק ב"קבלה על להבא", כי אם גם בחרטה על העבר (וכלשון הרמב"ם שם: "וכן יתנחם על שעבר"), והרי חרטה על העבר, היא חידוש מיוחד שאי אפשר, לכאורה, לדעת אותו ממצוות אחרות? בדוחק היה ניתן לפרש, שאין חידוש מיוחד גם בחרטה על העבר, שכן, החרטה על העבר נכללת בקבלה על להבא (ספר המצוות להצמח צדק, ריש מצות וידוי ותשובה, בשם הרמב"ם שם). שהרי, כל זמן שאין חורה לאדם על עברו ואינו מתחרט עליו – מהוה הדבר הוכחה, שפגומה אצלו הקבלה וההחלטה בקשר לעתיד. לפי זה אין חידוש מיוחד גם בחרטה על העבר, משום שהיא נכללת ב"קבלה על להבא".

ברם יש בזה דוחק גדול: הרי בדיני התשובה שבחושן משפט (סוף סימן ל"ד), בדרישות לכך שרשע יוכשר לעדות – מוזכרת רק הקבלה על להבא בלבד, כלשון הרמ"א (סלי"ג): "מיד כשקיבל עליו בבית דין שבעירו שלא לעשות עוד, סגי ליי". מוכח איפוא מכאן, שגם כשלא היתה חרטה על העבר – אין הדבר פוגם ב"קבלה על להבא". ונמצא אם כן שגם

בחרטה על העבר יש חידוש, "זולת מה שידענו", ואם כן היה עליו להימנות במנין המצוות. — אלא שיש לומר שחרטה זו **שבלב**, נכללת בוידוי דברים — שתוכנו חרטה זו. ולכן נראה: שהתשובה אינה נכללת במנין המצוות [למרות שבחרטה על העבר, יש ודאי מעשה מיוחד. ואפילו בקבלה על להבא, יש "מעשה מיוחד", משום שאינה דומה ה"קבלה" שבתשובה, לקבלת עול מלכות שמים סתם]. משום שזה (הן הקבלה על להבא והן החרטה על העבר) ענין שבלב, ולכן נמנה במנין המצוות רק הוידוי, שהוא בדיבור.

ד. כמדובר כמה פעמים — שכל העניינים שב"גליא שבתורה", משתלשלים ונובעים מעניינים בפנימיות התורה, ומאחר שגם "הוא אמינא" ו"סלקא דעתך" שבתורה — היא תורה, מובן, ששלש השיטות האמורות בענין התשובה — (א) שאינה מצוה (כשיטת המנחת חינוך), (ב) שהיא מן ה"ציוויים הכוללים", (ג) שהיא ציווי פרטי ככל המצוות (ואינה נמנית במנין המצוות, רק משום שנמנה הדיבור שבה, ולכן אין נמנה הענין שבלב) — יש להן מקום גם בפנימיות התורה.

רמ"ח מצוות עשה, הן רמ"ח איברין דמלכא (תניא, ריש פרק כ"ג, מתיקונים). מזה מובן שכשם שרמ"ח איברי גוף האדם, הרי כל אחד מהם (אם כי הוא "כלול" מכל האיברים), אינו אלא אבר פרטי, כך גם רמ"ח הפיקודין (למרות שכל מצוה מהן כלולה מכל המצוות, ולכן "העוסק במצוה פטור מן המצוה", כמובאר במ"א, אף על פי כן), כל מצוה היא מצוה פרטית. (ויש לומר, שזה הטעם הפנימי לכך: שאין הרמב"ם מונה "ציוויים כוללים" במנין המצוות, משום שמצוות הנמנות במנין המצוות הן אברים פרטיים, אי אפשר ממילא להימנות בהן ציוויים הכוללים המצוות **כולן**).

ולכן, מאחר שתשובה מתקנת וממלאת הפגמים מכל תרי"ג המצוות, אי אפשר הרי לומר, שהיא בדרגת "אבר פרטי", אלא ציווי כולל, **שלמעלה** מאברים פרטיים.

יתר על כן: העניינים שמקורם בעצם הנפש, תלויים לגמרי בבחירתו (שהרי אי אפשר שהעצם יהיה מוכרח על ידי כוחות ועניינים שלמטה הימנו), ואילו כשחל על האדם ציווי מסויים, הרי ישנה סיבה חיצונית המכריחה אותו, **כאילו**, לעשות את אשר נצטוה.

(למרות שגם על המצוות "רשות לכל אדם נתונה" (הלכות תשובה ריש פרק ה'), אין הדבר דומה לבחירה שישנה לאדם, בעניינים שלא נצטוה עליהם).

יש, איפוא, מקום לומר שהתשובה אינה מצוה (אפילו לא "ציווי כוללי"), שכן תשובה באה מעצם הנפש (כפי שידוע הטעם לכך: שבכוחה של תשובה להשלים ולמלא כל הפגמים, משום שב"עצם" תמיד מלא) ובי"עצם" לא שייכת שום סיבה חיצונית (ציווי).

למרות כל זאת סובר רבנו הזקן: שתשובה היא מצוה, והכוונה למצוה פרטית כנ"ל בארוכה. לפי שתשובה צריכה ל"המשיך" ולהשפיע "למטה" — באברים הפרטיים, **שבתוכם** ימולאו כל הפגמים. (כך גם בעבודת האדם, על התשובה לא להישאר דבר "מקיף", כי אם עליה להביא חיות בקיום מצוות **פרטיות**). לכן מן ההכרח, שגם התשובה עצמה תהיה מצוה, ומצוה פרטית (על אף העובדה שבעצם מהותה, היא למעלה מהמצוות).

קונטרס ברורים נוספים בגדרי מצוות התשובה, הוידוי קסט

לכן מתחיל רבנו הזקן את ביאור ענין התשובה במלים: "מצות התשובה", כדי להדגיש, שהתשובה, אינה צריכה להיות באופן שתישאָר למעלה מן המצוות הפרטיות ובלי קשר לקיום המצוות (על דרך תשובת ר"א בן דורדייא, "שהניח ראשו בין ברכיו וגעה בבכיה"), כי אם באופן שתתן חיות בקיום המצוות.

1. וכמו שכתוב בספר המצוות להצמח צדק ריש מצות וידוי ותשובה (לח, א): "עיקר מצות התשובה מן התורה היא עזיבת החטא והוידוי ובקשת מחילה". כמ"ש באגרת התשובה פ"א, בשם הרמב"ם והסמ"ג.
2. שנראה ברור – שגם "כותרות" אלו הם מדברי הרמב"ם.
3. דנוסף על שדבר החוצץ, אינו ענין של תומאה (כמו שרץ), גם לענין הטבילה הוא רק תנאי צדדי, שהרי כשדבר החוצץ חופה רק את מיעוטו – ואפילו כשחופה את רובו, באם אינו מקפיד עליו – עלתה לו טבילה מן התורה (רמב"ם הל' מקואות פ"א ה"ב) – אף שכשטבל כולו חוץ מראש אצבעו הקטנה, הוא בטומאתו מן התורה (שם ה"ב). דמזה מוכח שאף שיש חציצה – ה"ז טובל כולו. ומה שלא עלתה לו טבילה ברובו ומקפיד, הוא תנאי צדדי.
4. ראה רמב"ם סוף הלכות מקואות.
5. בנוגע לחרטה על העבר – ראה להלן עמוד 1211 ואילך סעיף ג.
6. בהל' ת"ת לאדמוה"ז פ"ב הי"ב: "וכל מה שלומד בהרהור לבד ואפשר לו להוציא בשפתיו ואינו מוציא, אינו יוצא בלימוד זה י"ח מצות ולמדתם אותם וכמ"ש: לא ימוש ספר התורה הזה מפניך והגית בו וגו'. אבל אין כונתו, שאינו מקיים גם מצות והגית, דא"כ הוצרך לכתוב: "אינו יוצא בלימוד זה מצות תלמוד תורה" (שבה נכלל ב' המצות: "ולמדתם" ו"והגית"), ומדכתב, "אינו יוצא... י"ח מצות ולמדתם אותם", מוכח שכונתו רק למצוה זו, ומה שמעתיק גם התלבוּת "והגית בו", הוא להדגיש שמ"פ"ך" הוא בדיוק ואך דיבור.
7. לקו"ת אחרי כה, סע"ד. ומ"ש בתניא רפ"ז ורפ"ח, זהו רק בשביל תיקון העולם וגופו ונה"ב. ועייג"כ תניא פ"מ ובקו"א.
8. וכן גם למעלה "שרש ענין התשובה, הוא מפני שעצמות אוא"ס אינו מוכרח ח"ו ברצונו, דהגם שהרצון דמצות הוא ג"כ בפנימיות ועצמות אוא"ס, אינו מוגבל ומוכרח בהרצון" (ר"ה שובה אעת"ר קרוב לטופו).